

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

SOCIÁLNÍ MOTIVY V TVORBĚ
F. M. DOSTOJEVSKÉHO

Stanislav Ozimý

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Irina Mesnjankina, CSc.

Praha 2006

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 29. 9. 2006

.....
Stanislav Ozimý

Děkuji
všem svým blízkým
za jejich trvalou podporu, důvěru
a optimismus.

OBSAH

Úvod

VYMEZENÍ TÉMATU A NASTÍNĚNÍ DOBOVÉHO POZADÍ

1. POLOVINY 19. STOLETÍ

Ú.1	Vymezení tématu práce.....	7
Ú.2	Vláda Mikuláše I. Pavloviče Romanova (1825-1855).....	10
Ú.3	Utopický socialismus.....	12
Ú.3.1	Claude Henri de Saint-Simon.....	14
Ú.3.2	François Marie Charles Fourier.....	15

Část I.

NĚKTERÉ Z VLIVŮ LITERÁRNÍ TRADICE NA ZAČÍNÁJÍCÍHO ROMANOPISCE

I.1	Světová literatura.....	18
I.2	Gogolův vliv na naturální školu a na ranou tvorbu Dostojevského.....	19
I.2.1	Bělinského názory na Gogola.....	20
I.2.1.1	<i>Bělinského dopis Gogolovi.....</i>	21
I.2.1.2	<i>Gogolova odpověď Bělinskému.....</i>	23
I.2.2	„Malí lidé“ z Gogolových „Petrohradských Povíděk“.....	24
I.2.2.1	<i>Plášť.....</i>	26
I.2.2.2	<i>Bláznovy zápisky.....</i>	29

Část II.

DOSTOJEVSKIJ - BÁSNÍK „URAŽENÝCH A PONÍŽENÝCH“

II.1	Chudí lidé.....	31
	II.1.1 Nadšení Někrasova a Bělinského.....	32
	II.1.2 Společnost okolo Bělinského.....	33
	II.1.3 Rozbor románu.....	34
II.2	Dvojník.....	42
II.3	Tvorba v letech 1846-1848.....	46
	II.3.1 Pan Procharčín.....	46
	II.3.2 Román v devíti dopisech a Cizí žena a muž pod postelí.....	49
	II.3.3 Bytná.....	50
	II.3.4 Vliv kroužku Petraševského.....	51
	II.3.5 Polzunkov.....	53
	II.3.5 Bázlivá duše.....	55
	II.3.6 Poctivý zloděj.....	56
	II.3.7 Vánoční stromek a svatba.....	58
	II.3.8 Bílé noci.....	59
II.4	Nětočka Nězvanovová.....	61
	Závěr.....	68
	Seznam použité literatury.....	76

Motto:

„Čest a sláva mladému básníkovi, jehož múza miluje lidi z podkroví a sklepních bytů a vypráví o nich obyvatelům pozlacených paláců: vždyť jsou to také lidé, vaši bratři.“

V. G. Bělinskij o Dostojevského prvotině „Chudí lidé“

ÚVOD

VYMEZENÍ TÉMATU A NASTÍNĚNÍ DOBOVÉHO POZADÍ 1. POLOVINY 19. STOLETÍ

Ú.1 Vymezení tématu práce

V letošním roce uplynulo 125 let od smrti Fjodora Michajloviče Dostojevského. O neustálé aktuálnosti jeho odkazu však svědčí i skutečnost, že dílo i život tohoto velikána ruského realismu je dodnes tématem nesčetných prací literárních teoretiků, kritiků, spisovatelů, filosofů, estetiků i psychologů, tématem nevyčerpatelného množství prací bakalářských, diplomových i disertačních. Samotné informativní zvládnutí literatury o díle Dostojevského již výrazně přesahuje síly jednotlivce. Vědomí této skutečnosti tudíž značně znesnadňuje každý nový pokus o doplnění dalšího sklíčka do mozaiky badatelských prací. I vzhledem k uvedeným skutečnostem přistupujeme k práci, jejímž tématem budou sociální motivy v díle F. M. Dostojevského.

V celém díle Dostojevského se střetávají dvě tématicko-obsahově-ideové roviny: první rovinou je *téma sociální*, které Dostojevskému přiřklo charakteristiku básníka „uražených a ponížených“, druhou je potom *téma existenciální*, kde se do středu autorovy pozornosti dostává lidská osobnost, motiv „podzemí“, a která vrcholí v zápasech o samotného Boha.¹ Tato práce bude akcentovat pouze první rovinu, tedy téma sociální a jejím cílem bude poukázat na sociální aspekty lidské existence v Rusku 19. století v tvorbě F. M. Dostojevského.

¹ Kautman, František. *Dostojevskij - Věčný problém člověka*, Praha 1992, 10.

V předložené práci si nejprve krátce řekneme něco o dobovém pozadí života v Rusku v první polovině devatenáctého století s přihlédnutím k evropským vlivům na formování ruské inteligence. Vzhledem ke skutečnosti, že za vlády Mikuláše I. byla zakázána filosofie, stala se literatura jediným možným způsobem k vyjádření vlastního názoru. Proto též v Rusku, narozdíl od západu, zaujímá literatura tak privilegované postavení. Literáti tedy měli velkou odpovědnost vůči svému národu a byli nuceni psát pravdu i pod hrozbou vyhnanství. Dalším z následků oficiálního zákazu akademické filosofie byl i vznik tzv. „kroužků“. V těchto „kroužcích“ se scházeli v soukromých domácnostech pokrokově smýšlející lidé ke společným diskuzím nad aktuálními i nadčasovými tématy.

Výše zmíněný evropský vliv na utváření ruské inteligence budou v naší práci představovat především myšlenky utopického socialismu. Blíže se podíváme na učení dvou jeho významných představitelů: Saint-Simona a Fouriera. Povaha a rozsah této práce ovšem nedovoluje zabývat se jejich dílem a vlivem tohoto díla na ruské pokrokové myslitele podrobněji, neboť toto téma by vystačilo na další práci obdobného rozsahu.

Poté zaměříme svou pozornost na prozkoumání dvou povídek Nikolaje Vasiljeviče Gogola: „Pláště“ a „Bláznových zápisků“. Tyto povídky, jak se domníváme, anticipují stěžejní motivy raných děl Dostojevského. V této práci se přesvědčíme, zda ve vybraných dílech obou autorů lze nalézt relevantní podobné rysy. Nebylo by zajisté nezajímavým prozkoumat blíže i díla některých západních spisovatelů, kteří ovlivnili sociální rovinu tvorby Dostojevského, především Huga, Balzaka, Sandové a Dickense, nicméně možnosti této práce nedovolují se těmto autorům věnovat zevrubněji.

Předmětem samotné práce, jak jsme si výše naznačili, bude tedy studovat Dostojevského jako básníka sociálního soucitu, který je prodchnut hlubokým porozuměním pro lidské utrpení. Svou pozornost zaměříme především na vylíčení sociálního postavení neprivilegovaných vrstev obyvatelstva. V chronologickém pořadí prozkoumáme jednotlivá díla našeho autora a poukážeme si na sociální témata v těchto dílech nastíněná. U vybraných postav z děl Dostojevského zde zmíníme jejich pracovní podmínky a všítat si budeme hlavně specifčnosti jejich životního způsobu i procesu jejich sebeuvědomování. Tato stránka je v díle romanopisce nejmarkantněji zastoupena právě jeho ranou tvorbou, která bývá ovšem nezřídka většinou čtenářů i badatelů opomíjena kvůli jeho nejvýznamnějším románům, jež byly napsány až po návratu Dostojevského z vyhnanství.

Někteří badatelé jeho ranou tvorbu dokonce považují za díla „vynalézavosti prostřední a ceny nepatrné“, která „zavánějí sentimentální nečistotou podkrovních komůrek.“² Na jeho ranou tvorbu však nesmíme zapomínat, neboť v tomto období byly již natrvalo položeny základy jeho humanistického soucitu se všemi utiskovanými a naplno se projeví i některé z osobitých rysů jeho umělecké metody. V této práci se pokusíme ukázat, že za tím, co jedni nazývají díly nepatrné ceny, která zavánějí sentimentální nečistotou, se skrývá důležité odhalení prostého života „malých lidí“, jehož umělecké ztvárnění volá po nápravě společnosti, v níž ve stínu přepychových paláců umírají jiní ubozí lidé hlady a zimou.

V naší práci budeme vycházet především ze spisovatelovy tvorby, kterou napsal ještě před svým zatčením a uvězněním v petropavlovské pevnosti. Jeho pozdějších „velkých románů“ se zde dotkneme pouze

² Suarés, křestní jméno neuvedeno. *Dostojevský*, Praha 1920, 53.

okrajově v závěru práce. Tam si ukážeme, že Dostojevskij zcela neopustil sociální tematiku ani ve svém druhém, „existenciálním“ období.

V práci budeme vycházet především ze samotného díla Dostojevského, nicméně při zkoumání našeho předmětu nelze opomenout i některé názory jeho komentátorů, které zde rovněž zohledníme.

Ú.2 Vláda Mikuláše I. Pavloviče Romanova (1825-1855)

Mikuláš I. Pavlovič Romanov nastoupil na trůn v roce 1825 po smrti svého nejstaršího bratra Alexandra I. Pavloviče. Stalo se tak na základě tajné dohody, podle které se proti tradici nástupcem Alexandra I. měl stát mladší z obou carových bratří – Mikuláš.³ Svou politiku útlaku a temna zahájil příznačně – krvavým potlačením děkabristického povstání. Vláda carského absolutistického režimu Mikuláše I., kterému se ne nadarmo říkalo *Mikuláš-Karabáčník*⁴, se nesla ve znamení utužování nevolnictví a potírání všech snah o změnu stávajícího řádu. Velký rozdíl byl i v atmosféře doby Alexandra I. a Mikuláše I. „Za Alexandra se ruské duše připravovaly, tvůrčí myšlení se však probudilo až v době mikulášovské a stalo se rubem, opačným pólem politiky útlaku a temna. Ruské myšlení zasvitlo ve tmách.“⁵

Mikuláš I. „vynikl především svou „hlubokou, temnou, neproniknutelnou, je-li možno se tak vyjádřit, nevzdělaností“ (J. V. Tarle). Nelze o něm prohlásit, že by podceňoval vzdělání, neboť on je přímo nenáviděl. O moskevské universitě mluvil jako o „vlčím doupěti“ a když

³ Švankmajer, Milan a kol. *Dějiny Ruska*, Praha 1995, 229.

⁴ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *N. V. Gogol*, Praha 1953, 9.

⁵ Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. *Ruská idea*, Praha 2003, 26.

mu kdysi představili výborného studenta prohlásil: „Já nepotřebuji vzdělané lidi, ale věrné poddané.“⁶ Narodil od obou starších bratří, kteří byli vychováváni podle zásad Rousseauových humanistou a osvícenským filosofem Laharpem, byl totiž Mikuláš I. vychováván surovým generálem Lamsdorfem, jehož hlavními výchovnými prostředky byly tělesné tresty. Živější zájem tak získal princ pouze o vojsko. Systém Mikulášův spočíval na přísné subordinaci a absolutní poslušnosti. Car své poddané považoval za oduševnělé otroky a celý jejich život za pouhou službu.⁷

Jedinou skutečně velkorysou reformou, k níž za 30 let vlády Mikuláše I. došlo, byla reforma policejní. Projekt této reformy předložil v březnu 1826 carovi generál Benkendorf, který se posléze stal náčelníkem pověstného III. oddělení soukromé kanceláře Jeho Veličenstva. Benkendorfova tajná policie byla tehdy snad vůbec nejmodernější a skutečně již novodobou institucí Ruska, která existovala především proto, aby nemilosrdně potlačila a vymýtila pokrokové myšlení. Důstojným partnerem Benkendorfovy policie byla ovšem cenzura, která byla zavedena již v červnu 1826 a i nadále byla zdokonalována. Výstižným příkladem míry rabulistických zásahů tohoto orgánu v období tzv. „cenzurního teroru“ (1848-1855) je případ, kdy jeho předseda Buturlin prohlásil, že by bylo třeba cenzurovat i Evangelium. „Škoda jen“ - povzdychl si údajně Buturlin - „že je to tak známá kniha.“⁸

Roku 1833 převzal ministerstvo vyučování hrabě Uvarov, který symbolickou trojicí „pravoslaví - samoděržaví - národnost“ formuloval program, jenž je alfou i omegou oficiální moudrosti státní, programem

⁶ Švankmajer, Milan a kol. *Dějiny Ruska*, Praha 1995, 233.

⁷ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, 82.

⁸ Švankmajer, Milan a kol. *Dějiny Ruska*, Praha 1995, 234 - 235.

ruské teokracie. V roce 1835 provádí rozsáhlou reorganizaci univerzit v duchu svého programu (pro všechny fakulty se např. staly povinnými teologie a církevní dějiny). Ruku v ruce se „vzdělávacími reformami“ šel i útisk spisovatelů a literatury vůbec. Je smutným faktem, že Uvarov, tento ministr vyučování a prezident akademie věd projevil energické přání, aby ruská literatura vůbec přestala existovat... Je nabíledni, že téměř každý spisovatel musel za vlády Mikuláše I. trpět.⁹

Ú.3 Utopický socialismus

Nyní obraťme svou pozornost k otázce sociální a k sociálnímu zabarvení ruského myšlení. N. A. Berďajev k této problematice ve své knize „Ruská idea“ praví, že v 19. století stála sociální otázka na jedné z nejvyšších příček v povědomí ruské společnosti. Můžeme dokonce tvrdit, že ruské myšlení bylo v této době v nemalé míře zabarveno socialisticky.¹⁰

Na tomto místě je dlužno zmínit i velký vliv německé klasické filosofie na rozvoj myšlení ruské inteligence. Již v 18. století počínají Rusové chodit na německé univerzity. Do této doby bylo totiž Rusko pod značným vlivem Francie. Filosofie Kantova a Fichtova sice působila v Rusku přímo jen málo, zato vliv Schellingův a Hegelův zde byl velmi značný. Vliv na Rusy měla jak německá noetika, tak i etika a praktická východiska těchto nauk. Obzvláště Schellingova estetika měla značný vliv na mladou literární kritiku.¹¹ Nejvíce ovšem působila hegelovská levice v čele s Ludwigem Feuerbachem. Hegelovská levice upozornila totiž pokrokové Rusy na novou Francii; vůbec byly styky s Francií stále ještě

⁹ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, 85 – 87.

¹⁰ Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. *Ruská idea*, Praha 2003, 94.

¹¹ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, 94.

velmi důvěrné, znalost francouzštiny, jež patřila v Rusku té doby k dobrému společenskému tónu, umožňovala vliv francouzské filozofie a literatury. Silně zde působil hlavně francouzský socialismus. Nejvýraznějšími představiteli francouzského utopického socialismu, kteří měli na ruské myšlení největší vliv, byli zajisté François Marie Charles Fourier a Claude Henri de Saint-Simon. Nezanedbatelný význam měli ovšem i Etienne Cabet, Louis Jean Joseph Blanc, George Sandová a jiní.

Než se podíváme blíže na učení Fouriera a Saint-Simona, řekněme si nejprve alespoň rámcově něco o socialismu (s akcentem na socialismus utopický) vůbec. Ať už se jedná o socialismus utopický, narodnický, marxistický či vědecký, tak všechny tyto teorie spojuje požadavek okamžité změny stávajícího společenského uspořádání ve jménu určitého ideálu, změny ve směru zájmů té či oné skupiny nebo třídy. Tato učení vždy byla jak „výrazem určitého stupně osvojení si lidského světa člověkem dané epochy, tak i výrazem „odcizení“ tohoto světa v utopické kontrapozici ideálu a skutečnosti. ... Vychází zpravidla již od hotových konstituovaných vztahů mezi lidmi ve společnosti, provádí jejich kritiku, zkoumá vztah izolovaně pojatého individua k abstraktní společnosti a tvoří projekt budoucnosti, promyšlený mnohdy do posledního knoflíku, zhusta však rezignující na zkoumání forem zprostředkování mezi skutečností a ideálem.“¹²

„Socialismus“ se jako nový pojem objevuje na počátku 19. století v literatuře a „označuje nově vzniklý vědní obor, či spíše nově vzniklou „formu vědomí“, která bude provázena řadou svérázných organizací, institucí, norem, programů, hnutí a akcí, bude žít po léta vlastním

¹² Pešková, Jaroslava. *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965, 12.

životem, bude měnit svůj třídní obsah, teoretickou hodnotu i společenský smysl a funkci."¹³ Evropský socialismus počátku 19. století lze rozdělit zhruba na dva typy: anglický a francouzský. Anglický socialismus přímo a pozitivně pokračuje v ekonomické analýze rozvinutého kapitalistického systému, jak ji provedla klasická politická ekonomie. Tento typ socialismu nejvyspělejší průmyslové země západní Evropy však našel pouze malý ohlas v dalších evropských zemích. Větší zájem pak poutal socialismus francouzský, který stojí ve vědomém odporu k politické ekonomii. K jeho nejvýznamnějším představitelům na počátku 19. století patří především Saint-Simon a Fourier.

Ú.3.1 Claude Henri de Saint-Simon

Saint-Simon „hledá příčiny soudobé politické krize, trvající od Velké francouzské revoluce, a nalézá je v přechodném charakteru současné epochy, v níž krystalizuje „průmyslová a vědecká“ společenská soustava. Tato krize pole jeho mínění potrvá až do dobudování nové soustavy. Politické krizi odpovídá krize duchovní.“¹⁴ Pro přeorganizování společnosti je třeba, aby všichni pracovali, a pokud jde o štěstí a blaho všech, tak je nutné i třeba sáhnout na soukromé vlastnictví výrobních prostředků. „Kácet modlu soukromého vlastnictví na počátku XIX. století, kdy buržoasie právě přicházela k moci, hlásat a propagovat zrušení toho, na čem buržoasie budovala svůj kapitalistický systém, to opravdu vyžadovalo velké geniality, jasnozřivé předvídavosti a nemalé odvahy.“¹⁵ Velký důraz kladl Saint-Simon na průmysl a rozvoj výroby. Požaduje světskou moc svěřit do rukou

¹³ *Ibid.*, 26.

¹⁴ *Ibid.*, 28.

¹⁵ Krejčí, Emil. *Saint-Simon*. Praha 1949, 24.

výrobců a vědců. „Výrobu užitečných věcí pak Saint-Simon pokládal za jediný rozumný a pozitivní cíl, jež si mohou politické společnosti určit, a proto heslo „úcta k výrobě a výrobcům“ je podle něho mnohem plodnější než heslo „úcta k vlastnictví a vlastníkům“.“¹⁶ Ve svém Podobenství (Parabole de Saint-Simon), které vydal v roce 1819 chtěl „názorně ukázat, že jen pracující lidé jsou užitečnými a potřebnými členy lidské společnosti a že hodnosti, tituly a rodové výsady neznamenaají pro blaho lidstva vůbec nic.“¹⁷ Světská moc má být tedy v rukou průmyslníků a moc duchovní v rukou vědců. Shrneme-li si základní body jeho učení, vyjde nám několik požadavků: požadavek plánovitého rozvoje výroby, požadavek záměny státu řízením výrobních procesů a konečně požadavek orientace na velký průmysl.

Ú.3.2 François Marie Charles Fourier

„Také F. M. Ch. Fourier vytyčuje požadavek nové sociální vědy, vědy, jejímž úkolem je poznat, jak vykořenit chudobu, kterou Fourier pokládal za „hlavní zárodek společenských zmatků“. Je třeba vynalézt společenský řád, který by byl produktivnější než dosavadní. Takovým řádem bude řád všeobecné harmonie, jak ho nastínil ve své nejvýznamnější práci „Théorie de l'unité universelle“¹⁸.“¹⁹ V tomto svém spise, který je nejobjemnější ze všech Fourierových děl, autor vykládá své názory o sdružování, o postavení ženy ve společnosti,

¹⁶ *Ibid.*, 26.

¹⁷ *Ibid.*, 28.

¹⁸ Původně toto dílo vyšlo v roce 1822 pod názvem „Traité de l'association domestique-agricole“ (Pojednání o domácím a zemědělském sdružení). Známější je ovšem pod názvem „Théorie de l'unité universelle“ (Teorie universální jednoty), pod nímž vyšlo v roce 1841 v „Œuvres complètes“ (Sebraných dílech).

¹⁹ Pešková, Jaroslava. *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965, 29.

o „falanze“ a „falanstéře“.²⁰ Podle Fouriera nebyla kapitalistická epocha epochou konečnou ve vývoji lidstva, protože vykazuje příliš velké vady a nedostatky. Vzhledem k tomu, že kapitalistická výroba není dostatečně produktivní a ekonomická, tak není schopna obstarat blahobyt pro veškeré lidstvo, a tudíž nemůže ani odstranit chudobu. V kapitalistické společnosti není možné, aby všichni lidé žili ve spokojeném bratrství. Jelikož vášně a potřeby lidí zůstávají v kapitalismu neukojeny, tak zde nemůže existovat rovnost lidí. Chudobu, nezaměstnanost a hospodářské krize vytváří hospodářská anarchie, která je takto jedním z největších zel společnosti. Dále „vytýká kapitalistické soustavě, že pracující v ní postrádají existenční stabilitu, že žijí v neustálém strachu ze zítřka, že jsou zbaveni nejzákladnějšího přirozeného občanského práva, totiž práva na práci a svobodu, a to nikoliv politickou, nýbrž svobodu hospodářskou, která by zabezpečovala pracující proti všem druhům životních risik, jako na př. ve stáří, nemoci, nezaměstnanosti, dále proti tomu, aby pracující byli olupováni o výtěžek své práce.“²¹ Vskutku geniálně zaznamenal Fourier druh hospodářských krizí za kapitalismu, „které označil za „crise plétorique“, tj. „krize z nadbytku“. Dovedil, že tyto krize jsou projevem anarchičnosti a bezplánovitosti kapitalistického hospodářství, v němž lidé umírají hladem uprostřed nadbytku.“²²

Rovněž byl Fourier zastáncem emancipace a zrovnoprávnění žen. Ženy mají mít všechna práva a povinnosti jako muži. V této souvislosti obviňoval i katolictví a islám z toho, že zhoršili postavení ženy ve

²⁰ Vozka, Jaroslav. *Charles Fourier, jeho život a dílo*. (in: Fourier, Charles. *Výbor z díla*, Praha 1950, 17.)

²¹ *Ibid.*, 19.

²² *Ibid.*, 19.

společnosti. Všechny bursovní spekulace označoval za lichvu a v obchodu spatřoval „přirozeného nepřítele“ výroby. „Fourier však nechtěl odstranit soukromé vlastnictví a dědické právo. V tomto směru se rozcházel se saint-simonisty, kteří soudili, že dědické právo není za nynějšího režimu uplatňováno spravedlivě a že příčinou toho je vadná výroby, která připouští, aby lenoši soustřeďovali ve svých rukou nadměrné bohatství. Fourier naproti tomu zdůrazňoval, že je důležitější otázka výroby a její zvyšování než rozdělení bohatství. „Opravdovým pokrokem“, říkal, „není brát bohatým a rozdělovat to mezi chudé, nýbrž vytvořit takovou výrobní soustavu, která by uspokojovala bohaté i chudé.“²³ Svou utopickou vizi spatřoval ve vzniku „falang“, tedy družstevních samosprávných obcí, které racionálním využitím výrobních prostředků mnohonásobně zvýší produktivitu a tím zabezpečí všem svým členům blahobyt. Systém „falang“ a „falanstér“ je u Fouriera zpracován velmi podrobně a obsáhle, leč pro potřeby této práce zde není místo, abychom se tímto systémem zabývali podrobněji.

Utopický socialismus na počátku 19. století „vyjadřuje poměrně velmi přesně povědomí nové epochy. V tom je také jeho hlavní smysl a význam. Cesta od způsoby sociálně teoretického myšlení, které se omezuje jen na politickou rovinu, k *myšlení sociálnímu*, otevření zcela nové problematiky, v níž se objevuje „budoucnost jako úkol, jako požadavek zítřka, který je ražen již dnes a jímž nabývá vlastní doba svou určitou a jedinečnou plastičnost“ - to jsou nejdůležitější momenty tohoto nového typu sociálního povědomí.“²⁴

²³ *Ibid.*, 30.

²⁴ Pešková, Jaroslava. *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965, 30.

I. NĚKTERÉ Z VLIVŮ LITERÁRNÍ TRADICE NA ZAČÍNÁJÍCÍHO ROMANOPISCE

1.1 Světová literatura

Podrobné prozkoumání všech možných vlivů literární tradice na práci mladého začínajícího spisovatele Dostojevského by bylo úkolem, který by mnohonásobně překračoval možnosti i rozsah této práce. Tato práce si ovšem neklade za cíl provést takovouto podrobnou studii z oboru komparatistiky, a proto se na tomto místě nelze detailně zabývat vlivem literárních děl světových autorů, jakými byli např.: Homér, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Balzac, Hugo, Racine, Corneille, Byron, Sandová, Schiller, Hoffmann, Dickens, Scott, Sue, Radcliffová a mnoho dalších²⁵. George Steiner ve své knize „Tolstoy or Dostoevsky“ dokonce tvrdí, že Dostojevský znal mnohem hlouběji evropskou literaturu, a také byl jejím přímějším dědicem, nežli byl kdokoli z jeho významných ruských současníků.²⁶

Nebudeme se zde též obšírněji zabírat celým dílem Alexandra Sergejeviče Puškina ani Nikolaje Vasiljeviče Gogola, přestože vliv obou autorů na Dostojevského byl nesporný. Z ruských autorů, jimiž byl mladý Dostojevskij ovlivněn, musíme ještě zmínit alespoň Karamzina, Žukovského a Lermontova. Pro potřeby a rozsah této práce postačí, prozkoumáme-li podrobněji Gogolův vliv na tzv. „naturální školu“ v ruské literatuře, která z jeho díla

²⁵ Tento výčet je pouze ilustrativní. Rozsah četby mladého Dostojevského byl obrovský a jeho sečtělost naplňovala jeho vrstevníky údivem. (viz. např.: *Ze vzpomínek D. V. Grigoroviče*, in: *F. M. Dostojevskij ve vzpomínkách vrstevníků, dopisech a poznámkách*, Praha 1924, 108.)

²⁶ Steiner, George. *Tolstoy or Dostoevsky*, New Haven & London 1996, 198.

vycházela a sociální zbarvení Gogolových Petrohradských povídek, z nichž svou pozornost omezíme pouze na popis „drobných lidí“ v povídkách „Plášť“ a „Bláznovy zápisky.“

I.2 Gogolův vliv na naturální školu a ranou tvorbu Dostojevského

Vliv Gogolův na nastupující generaci spisovatelů byl nepochybně obrovský. Nikolaj Gavrilovič Černyševskij dokonce označil období, kdy se rodila novodobá ruská realistická literatura za „gogolovské období ruské literatury“. Podobně jako Bělinskij označil i Černyševskij ve své studii „Nástin gogolovského období ruské literatury“ Gogola za otce ruské prózy, tak jako Puškina za otce ruské poesie.²⁷ Dále Černyševskij v tomto svém díle zdůrazňuje, že Gogolovi rovněž „zůstává zásluha, že první dal ruské literatuře jasnou snahu o obsah, a k tomu snahu o tak tvůrčí směr, jako je směr kritický. Připomeňme, že Gogolovi vděčí naše literatura i za samostatnost. Po období výlučného napodobování a předělávání, jak můžeme označit skoro všechna díla naší literatury před Puškinem, následuje epocha tvorby trochu svobodnější.“²⁸ V neposlední řadě dlužno připomenout, že mimořádný „Gogolův význam pro ruskou literaturu však naprosto ještě není určen zhodnocením jeho vlastní literární tvorby: Gogolův význam tkví nejen v tom, že byl geniální spisovatel, ale současně také hlavou školy – jediné školy, na kterou může být ruská literatura hrdá, neboť ani Gribojedov, Puškin, Lermontov či Kolcov neměli

²⁷ Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič. *Vybrané filosofické spisy*, Praha 1953, 271.

²⁸ *Ibid.*, 276.

žáků, jejichž jména by se stala pro dějiny ruské literatury významná."²⁹

I.2.1 Bělinského názory na Gogola

Ve své studii „O ruské povídce a povídkách p. Gogola“ vyzdvihuje již v roce 1835 Bělinskij potřebu realistických tendencí v současné ruské literatuře. Rozvádí zde své pojetí „reálné poesie“ a podává její přesnou charakteristiku slovy: „... poesie reálná, poesie života, skutečnosti je opravdová a pravá poesie naší doby. Její typický ráz záleží ve věrnosti skutečnosti; ona nepřetváří život, nýbrž jej reprodukuje, znovu vytváří a jako vypouklé sklo v sobě obráží pod jedním hlediskem jeho rozmanité jevy, vybírajíc z nich ty, které jsou nutné pro složení úplného, živého a jednotného obrazu. Velikost a genialita básnického díla musí být hodnoceny podle rozsahu a mezí toho, co onen obraz obsahuje. Abych uzavřel charakteristiku toho, co nazývám reálnou poezií, dodávám, že věčný hrdina, neměnný předmět její inspirace, je člověk.“³⁰ Dlužno ovšem poznamenat, že „kromě reálné poesie přiznával Bělinskij plné právo na existenci i poezii ideální, tj. takové, jež vychází z ideální představy o životě, jaký by měl být, a místo typizace se snaží zobrazovat jen to, co tomuto ideálu odpovídá, případně dotvářet jeho obraz svou fantazií.“³¹

Své celoživotní kritické dílo pak korunuje Bělinskij ve svých každoročních „Pohledech na ruskou literaturu“. Pro naše zkoumání jsou obzvláště důležité tyto „pohledy“ na rok 1846 a 1847, ve kterých Bělinskij vytváří program tzv. „naturální školy“. „Naturální“ školou nazval původně

²⁹ *Ibid.*, 277.

³⁰ Bělinskij, Vissarion Grigorjevič. *Statí a recense 1834 - 1840*, Praha 1956, 184 - 185.

³¹ Parolek, Radegast a Honzík, Jiří. *Ruská klasická literatura*, Praha 1977, 178.

ve své posměšné recenzi vůdce oficiální žurnalistiky Bulgarin autory sborníků „Fyziologie Petrohradu“ a „Petrohradského sborníku“³². Bělinskij pak název přijal a proměnil jej v generační program. Ve výše uvedených „Pohledech na ruskou literaturu“ zdůvodnil nutnost naturální školy jako základního směru ruské literatury pro nejbližší léta. Důraz položil na analýzu tragické současnosti, na kritičnost literatury a demokratizaci její tematiky.³³

I.2.1.1 Bělinského dopis Gogolovi

Tento dopis byl, dalo by se říci, Bělinského ideovou závětí. Bělinskij v něm nejen podrobil drtivé kritice Gogolovu knihu „Vybraná místa z korespondence s přáteli“ (Выбранные места из переписки с друзьями - 1847), nýbrž i odkryl celý systém ruského samoděržaví a nevolnictví.

Gogol v této své knize deklarativně publicisticky vyložil své pochybnosti o smyslu své dřívější tvorby a utopické názory na „ideální nebeský stát“, který se nápadně podobal carskému absolutistickému státu - tedy programu, který si nedlouho předtím ustanovil, jak jsme si výše ukázali, hrabě Uvarov. Pokrok považuje za možný pouze za podmínky morální a religiózní výchovy a převýchovy každého jednotlivce.

Není divu, že tyto religiózní myšlenky a otevřené přitakání nevolnickému řádu vyvolaly prudkou odezvu Bělinského, přičemž nejvíce jej ovšem rozhořčila právě skutečnost, že se Gogol zřekl svých prací. V neposlední řadě vytýká Gogolovi, že jej jeho kniha snížila v očích veřejnosti nejen jako spisovatele, nýbrž hlavně jako

³² Tyto sborníky vyšly v letech 1845 - 1846 za spolupráce Bělinského a Někrasova.

³³ Parolek, Radegast a Honzík, Jiří. *Ruská klasická literatura*, Praha 1977, 182 - 183.

člověka. Ruská veřejnost totiž „vidí v ruských spisovatelích své jediné vůdce, ochránce a spasitele před ruským samoděržavím, pravoslavím a národností, a proto je vždy ochotna odpustit spisovateli špatnou knihu, ale nikdy mu neodpustí škodlivou knihu.“³⁴

Bělinského otevřený dopis byl tak promyšleně formulován, že jej lze považovat za minimální program ruské radikální demokracie v předvečer revoluce 1848. Rusko ve svém dopise charakterizuje následovně: „Rusko poskytuje strašný pohled na zemi, kde lidé kupují a prodávají lidi, ... na zemi, kde konec konců nejen není žádných záruk osobnosti, cti a vlastnictví, ale kde nevládne dokonce ani policejní pořádek, kde jsou jen ohromná sdružení různých úřednických zlodějů a lupičů!“³⁵ Formuloval v něm tři základní požadavky, o kterých věděl, že budou s to sjednotit celou generaci pokrokově smýšlející inteligence. Byly to následující požadavky: zrušení nevolnictví, odstranění tělesných trestů a zavedení přísné zákonnosti.³⁶

Ve své výpovědi v procesu petraševců ovšem Dostojevskij pravil o uvedeném dopise toto: „Dopis Bělinského je příliš kuriózní, než aby mohl vzbudit sympatie. Nadávky odpuzují, místo aby získávaly; a ten žlučovitý dopis je nadávkami prošpikovaný. Celá stať také může sloužit za příklad naprosto nepodložených soudů.“³⁷ Dále v této výpovědi hovoří o svých někdejších přátelských stycích s Bělinským a o jejich postupném ochlazení. Dostojevskij prý Bělinského před jeho otevřeností a přímými kritickými výpady varoval a říkal mu, „že žlučovitými výpady nikoho nezíská a bude-li každého na setkání zastavovat na ulici, chytat ho za

³⁴ Bělinskij, Vissarion Grigorjevič. *Vybrané stati*, Praha 1950, 355.

³⁵ *Ibid.*, 350.

³⁶ *Ibid.*, 350.

³⁷ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Petrohradská kronika. Literární sny*, Praha 1985, 119.

knoflík fraku, číst mu levity a přivádět ho k rozumu, jedině se všem k smrti zprotiví.“³⁸ Sám prý nesouhlasil se žádnou krajností, která je v dopise obsažena a celý dopis tedy údajně předčítal „výhradně jako literární dokument, v pevném přesvědčení, že přes jisté literární kvality nemůže nikoho svést na scestí.“³⁹ K této výpovědi ovšem musíme vzít v potaz i okolnosti, za jakých byla vyřčena, neboť před soudem by otevřené sympatie k zakázanému dokumentu znamenaly zpečetění vlastního ortelu.

O rozšířenosti a vlivu tohoto dokumentu vypovídá i svědectví I. S. Aksakova, který „napsal svému otci 9. října 1856, tj. po více než devíti letech od napsání dopisu Bělinského: „Hodně jsem jezdil po Rusku; jméno Bělinského zná každý mladík, který trochu přemýšlí, každý, kdo dychtí po čerstvém vzduchu uprostřed smrdutého bahna provinciálního života. V gubernských městech není ani jeden učitel gymnasia, který by neznal nazpaměť dopis Bělinského Gogolovi.“⁴⁰

I.2.1.2 Gogolova odpověď Bělinskému

Gogol ve své odpovědi dal Bělinskému v lecčems za pravdu, avšak ze svého stanoviska v zásadě neustoupil. Přiznává, že se ve svém stanovisku možná poněkud ukvapil a přestřelil, totéž ovšem vyčítá i Bělinskému: „Jak vy tak já jsme nadsadili. ... Právě tak jako jsem já opomenul současné záležitosti a mnoho věcí, jež bylo nutno vzít v úvahu, právě tak jste je opomenul vy; tak jako já se příliš *soustředil* do sebe, tak vy jste se příliš *roztríštil*.“⁴¹ Gogol byl v tomto období stále více pod vlivem církve, v roce 1848 uskutečňuje plánovanou

³⁸ *Ibid.*, 120.

³⁹ *Ibid.*, 120.

⁴⁰ Bělinskij, Vissarion Grigorjevič. *Vybrané stati*, Praha 1950, 377.

⁴¹ Gogol, Nikolaj Vasiljevič. *O literatuře*, Praha 1953, 252.

poutě do Jeruzaléma, leč duševní krize nedlouho poté ukončuje předčasně jeho život.

I.2.2 „Malí lidé“ z Gogolových „Petrohradských povídek“

Petrohradské povídky znamenají novou etapu v Gogolově díle. S předchozí tvorbou je pojí využití fantastiky a také některých romantických zápletek, ale nejdůležitější je v nich popis městské reality a podrobností z petrohradského života převážně příznačných nižších vrstev obyvatelstva.⁴²

Ústředním motivem našeho zkoumání v Gogolových Petrohradských povídkách bude téma „malých lidí“, kteří jsou představiteli okrajových vrstev petrohradské společnosti. Jsou jimi všichni ti chudí umělci a úředníčkové, kteří jsou obětmi neutěšených sociálních a státoprávních poměrů. Každý z nich žije sám a sám také vede svůj marný boj o sebezáchovu, oddělen neproniknutelnou stěnou nepochopení od svých spolutrpiteľů.

Již Puškin rozpoznal v Gogolovi schopnost plně vylíčit soudobou ruskou realitu a nejednou mu opakoval, jak alespoň píše Gogol ve své korespondenci, že „dosud ani jediný spisovatel neměl takový dar vylíčit malost života, popsat s takovou silou obyčejnost obyčejného člověka, aby všechna ta malost, která uniká pohledu, uhodila do očí.“⁴³ Gogol takto ve svých povídkách „obrátil pozornost ruské literatury nejen k prostým lidem, ale už přímo ke krajně všedním, až ubohým a vskutku nicotným lidičkám, k jejich otřesné duchovní i hmotné poníženosti a k jejich nenápadnému utrpení. Tím do ní – byť asi poněkud bezděky – vnesl tón hlubokého soucitu, zjitřeně

⁴² Zahrádka, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*, Olomouc 2005, 69.

⁴³ Gogol, Nikolaj Vasiljevič. *O literatuře*, Praha 1953, 162.

obranné účasti a hlavně plného respektu ke každému, i sebenepatrnějšímu člověku, jenž je tak sympaticky příznačný pro tolik děl pogogolovské ruské literární tradice.“⁴⁴

Do Petrohradských povídek se nepochybně promítly i první zkušenosti mladého Gogola se sídelním městem, do něhož se roku 1829 přestěhoval, aby vstoupil do služeb státu. V dopise matce z 30. dubna 1829 popisuje Petrohrad následovně: „Panuje tu nezvyklý klid, není tu patrný ani záblesk ducha, všichni úředníci a hodnostáři neznají nic jiného než řeči o úřadech a kolegiích, všechno je tu přidušené, všechno zabředlo do bezvýznamného, zbytečného hemžení, v němž tu neplodně uplyvá život. Je komické potkávat je na chodnících hlavních tříd; bývají tak zabráněni do svých úvah, že když člověk někoho z nich míjí, slyší, jak tiše mluví sám se sebou; a některý si ještě pomáhá posunky a gestikulací.“⁴⁵ V jednom z dalších dopisů - z 24. července 1829 - popisuje blíže svůj život v hlavním městě slovy: „...začal jsem živořit v hlavním městě mezi úředníky, kteří tak neplodně promarnují svůj život. Něco jiného je živořit tam, kde ani jediný okamžik života není promarněn zbytečně, kde se každým okamžikem obohacuje zásoba zkušeností a vědění. Ale probít svůj život tam, kde člověka nic nečeká a kde všechny roky prožité v nicotných snahách budou trvalou výčitkou duše! Jak to ubíjí! Co je to za štěstí, dosloužit se v padesáti letech k hodnosti nějakého státního rady, pobírat plat, který sotva stačí na slušnější obživu a nemít už sil přinést lidstvu za krejcar štěstí.“⁴⁶ Takto tedy vnímal mladý Gogol život petrohradských úředníků, který později ztvárnil ve svém díle.

⁴⁴ Honzík, Jiří. *Dvě století ruské literatury*, Praha 2000, 45.

⁴⁵ *Záhadný Gogol*. Sestavil Ladislav Zadražil, Praha 1973, 36.

⁴⁶ *Ibid.*, 40.

Přístupme tedy nyní k samotným Petrohradským povídkám a jejich hrdinům. Jak jsem již výše předeslal, svou pozornost obrátíme pouze k povídkám „Plášť“ a „Bláznovy zápisky“. V obou těchto povídkách navázal Gogol na Puškinova Vyrina⁴⁷ tím, že zobrazil malého člověka, utištěného a ponižovaného úředníčka Bašmačkina v povídce *Plášť* (Шинель - 1842) a Popřiščina, hrdinu *Bláznových zápisků* (Записки сумасшедшего - 1835).

I.2.2.1 Plášť

O výsadním postavení, které tato povídka na rozvoj ruské literatury měla, svědčí i známý výrok: „Všichni jsme vyšli z Gogolova Pláště,“ který bývá nejčastěji připisován Dostojevskému.⁴⁸

Hlavním hrdinou povídky „Plášť“ je ministerský úředník Akakij Akakijevič Bašmačkin⁴⁹, v jehož obraze zachytil Gogol pouze sklíčenost, poníženost a zakřiknutost. Viktor Šklovskij ve své knize „Próza /Úvahy a rozborý/“ poukazuje na studii holandského literárního vědce Drissena, který se domnívá, že jméno Akakije Akakijeviče souvisí s myšlenkou pokory. Podle Drissena se totiž v životopise svatého Akakije, který byl znám i Gogolovi, hovoří o pokoře, jež vítězí nad vším. V tomto případě se ovšem nakonec u nejpokornějšího z pokorných zdůrazňovala nutnost vzpoury.⁵⁰ Akakij Akakijevič je tedy drobný úředník, v jehož životě se nic neděje. Kdyby mu

⁴⁷ Samson Vyrin - titulní postava povídky „Staniční dozorce“ z Puškinových „Povídek nebožtíka Ivana Petroviče Bělkina“.

⁴⁸ Tento výrok nicméně v Dostojevského materiálech nikde nelze nalézt. Viz: Parolek, Radegast a Honzík, Jiří. *Ruská klasická literatura*, Praha 1977, 559.

⁴⁹ Bašmačkin - od ruského башмачок = botka; proto v některých českých překladech uváděn i jako Botkin či Botičkin.

⁵⁰ Šklovskij, Viktor. *Próza /Úvahy a rozborý/*, Praha 1978, 267.

nebyli ukradli plášť, tak by jej unosil a umřel, aniž by dal možnost k uměleckému ztvárnění.⁵¹

Celá povídka je vyprávěním o nejobyčejnější existenci, přičemž nicotnost této obyčejnosti se neustále zdůrazňuje. Děj povídky je velmi prostý. Chudý úředník, který nezná žádné radosti, jednoho dne zjistí, že jeho starý plášť je již natolik obnošen, že nejde ani záplatovat a spravit. Musí tedy shromáždit dostatek prostředků na nákup pláště nového. To jej stojí mnoho úsilí a odříkání; práce, kterou musel vynaložit, aby si opatřil teplý oděv, který je v zimním Petrohradu nezbytností, se rovná takřka hrdinskému činu. Tato činnost rázem dodává jeho životu smysl a cíl. I sám hrdina se najednou celý změní: „Byl teď celý nějaký živější, ba i energičtější, jako člověk, který ví, co chce. Z jeho tváře i vystupování zmizela sama od sebe nejistota a nerozhodnost, zkrátka všechny rysy prozrazující váhavou a nevyhraněnou povahu. Oči mu chvílemi zasvítily...“⁵² Pak konečně nadchází nejslavnostnější den v životě Akakije Akakijeviče, kdy mu krejčí Petrovič přinesl nový plášť. Ten den si náš hrdina krácel do úřadu v nejsvátečném rozpoložení mysli. Kolegové z úřadu na oslavu nového pláště uspořádají večírek. Když se náš hrdina vrací z večírku, tak jej přepadnou nějací vousáči a plášť mu ukradnou. Od policie a „význačné osobností“ se Bašmačkin pomoci nedočká a posléze v horečkách umírá. Konec povídky vykreslil Gogol ve fantastickém světle. Bašmačkinův přízrak bloudí po nocích výhruzně petrohradskými ulicemi a z pomsty stahuje vysoce postaveným činitelům z ramen kožichy.

Tato povídka je obhajobou člověka a zároveň i obžalobou naprosté nelidskosti společenského řádu, ve

⁵¹ *Ibid.*, 367.

⁵² Gogol, Nikolaj Vasiljevič. *Petrohradské povídky*, Praha 1984, 140 - 141.

kterém se živá lidská bytost a neživý předmět mohou stát rovnocennými hodnotami. Celý syžet byl postaven tak, že plášť má stejnou cenu jako život. „Ať si byl Akakij Akakijevič sebevíc duchovně zchátralý a zmrzačen, přece jen oč byl lidštější než „význačné osobnosti“, které ho utiskovaly! Povídka o ukradeném plášti je povídkou o ukradeném životě milionů lidí ve společnosti.“⁵³ Život zde hlavnímu hrdinovi vzali „ti, kteří člověka proměnili v písmeno (vzpomeňme si, že na tváři Akakije Akakijeviče se odrážela písmena, která opisoval!) a především samozřejmě různí ti tajní radové, vyšší hodnostáři, všichni, kteří tenkrát řídili život.“⁵⁴ V závěru povídky, po tragickém úmrtí bezbranného ubožáka, zobrazuje Gogol v nepříznivém světle onu „význačnou osobnost“, vysoce postaveného byrokrata, jehož netečnost a přezíravost k bezvýznamnému opisovači listin byla bezprostřední příčinou Bašmačkinovi smrti. Gogol nenávidí tuto sytou ničemnou malost a samolibost všech nadutých „pánů života“. Proto ve fantastickém závěru nechá ulicemi Petrohradu bloudit přízrak umrlce, který generálům, bohatým a význačným osobnostem strhává pod rouškou noci z ramen jejich pláště. V postavě Bašmačkina „zaznívá rozpornost mezi ponižovanou pokorou a agresivitou (po smrti), kterou rozvine Dostojevskij od *Chudých lidí* až po *Zápisky z podzemí*.“⁵⁵ Povídka nese v sobě důležitý odkaz pro celé lidstvo, jak napsal Vladimír Vladimirovič Jermilov, že „lidstva nedůstojný je takový život, v němž mohou existovat lidé, které nikdo nebrání.“⁵⁶

⁵³ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *N. V. Gogol*, Praha 1953, 165.

⁵⁴ *Ibid.*, 166.

⁵⁵ Zahrádka, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*, Olomouc 2005, 70.

⁵⁶ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *N. V. Gogol*, Praha 1953, 168.

I.2.2.2 Bláznovy zápisky

Nyní obraťme svou pozornost k povídce „Bláznovy zápisky“, jež je podle Michala Antoše snad nejucelenější a v uměleckém smyslu i nejhlubší Gogolovo dílo z celých Petrohradských povídek.⁵⁷ V této povídce je snad nejostřeji vykreslen rozpor „malého člověka“ a „velkého světa“. Autor zde sleduje vznik šílenství „jako důsledek řady faktorů – marné lásky, neustálého ponižování, celé sociální situace hrdiny, v jehož psychice se prolíná a sváří „královsky“ vysoké sebevědomí a ambice s realitou utiskovaného úředníčka. I zde Gogol naznačuje problematiku „člověka z podzemí“, dvojníka a jiných postav Dostojevského.“⁵⁸

Hrdinou Bláznových zápisků je ministerský úředník Aksentij Ivanovič Popriščin (od ruského slova *поприще* = působiště, kolbiště; proto v některých českých překladech uváděn i jako Kolbiščin). Celé vyprávění tvoří deníkové zápisky hlavního hrdiny. „V povídce se jaksi nic neděje, syžet tvoří střídání hrdinových pocitů: před Popriščinem se otevírá obraz jeho vlastní nicotnosti a ubohý titulární rada utíká od kruté skutečnosti do snů.“⁵⁹ V Popriščinových zápiscích se nám ukazuje bezvýznamnost jeho funkce – stále sedí a zařezává pera řediteli, který jej občas posílá i místo sluhy. Tento úředník ovšem zcela upřímně věří ve státnický rozhled, morální a duševní čistotu, ušlechtilost a nezištnost všech pohnutek svého ředitele. Jeho dceru, do které se zamiloval, pokládá za vrchol dokonalosti, za moudrost a dobrotu samu.

⁵⁷ Antoš, Michal. „K problematice dvojníctva v tvorbe N. V. Gogoľa“. In korporativní autor, *Gogol a naše doba*, Olomouc 1984, 86.

⁵⁸ Zahrádka, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*, Olomouc 2005, 70.

⁵⁹ Šklovskij, Viktor. *Poznámky o próze ruských klasiků*, Praha 1958, 100.

Jeho touha po úředním povýšení a platonická láska k dceři ředitele jej však postupně dovádějí k šílenství, které se začne rozvíjet, když na ulici vyslechne rozhovor dvou psíků. Později zachytí i jejich korespondenci, která objektivizuje a reflektuje i postavu samotného Popriščina.⁶⁰ V těchto dopisech rovněž nahlíží soukromý život ředitelovi rodiny. Z ředitele, kterého si dříve představoval jako velmi učeného muže, se stává prázdná nádoba, plná malicherné ctižádosti. O jeho dceři Sofi se tamtéž dozvídá, že preferuje nepoměrně výše společensky postaveného nápadníka. Ve své vzpouře „osamoceního, duševně zchátralého a zmrzačeného člověka, kterého se nikdo nezastane,“⁶¹ se uchyluje k myšlence, že není titulárním radou, nýbrž že je španělským králem. Po mnohých drasticky komických příhodách skončí pochopitelně v blázinci, kde teprve skutečně pochopí své nicotné postavení a nicotné možnosti v daném světě.

V závěru povídky, po nahlédnutí své bezvýchodné situace a vyčerpání svých možností vzpoury, se Popriščin vzdá k poslednímu zoufalému zvolání o pomoc. O pomoc volá k poslednímu citu, jež by jej mohl v chladném světě, kde není pro člověka místa, zachránit – k citu mateřskému: „Co jsem jim udělal? Proč mě tak týrají? Co po mě chtějí? Co jim, já chudák, mohu dát? Vždyť nic nemám. ... Maminko, zachraň svého ubohého syna! Podívej se, jak ho lidé trápí. ... Nemá se kam utéct. Pronásledují ho!“⁶²

⁶⁰ Šklovskij, Viktor. *Próza /Úvahy a rozborý/,* Praha 1978, 379.

⁶¹ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *N. V. Gogol,* Praha 1953, 175.

⁶² Gogol, Nikolaj Vasiljevič. *Petrohradské povídky,* Praha 1984, 197.

II. DOSTOJEVSKIJ - BÁSNÍK „URAŽENÝCH A PONÍŽENÝCH“

Nyní, když jsme si již pro potřeby této práce dostatečně nastínili dobové pozadí první poloviny devatenáctého století, prozkoumali vliv utopického socialismu na myšlení soudobé ruské inteligence a zmínili se o nejdůležitějších literárních vlivech na mladého Dostojevského, můžeme konečně přistoupit k samotnému předmětu této práce - k rozboru vybraných děl Dostojevského s přihlédnutím k jejich sociálnímu zabarvení a k analýze života nižších vrstev soudobé ruské společnosti.

II.1 Chudí lidé

Pomineme-li nedochované dramatické pokusy „Boris Godunov“ a „Marie Stuartovna“ z roku 1841⁶³, tak za zahájení spisovatelské kariéry mladého Fjodora Michajloviče Dostojevského můžeme považovat jeho první román „Chudí lidé“ (Бедные люди). S prací na tomto románu začal Dostojevskij v roce 1844, ještě tedy v době kdy byl ve službě v petrohradském inženýrském oddíle,⁶⁴ avšak myšlenku a plány na něj nosil v hlavě podstatně dříve.⁶⁵ Již v dopise bratrovi z 30. září 1844 píše, že román dokončuje a přepisuje,⁶⁶ ovšem jeho opravy a předělávání se protáhly až do května roku 1845.

Román „Chudí lidé“ vyšel poprvé 15. ledna 1846 v Někrasovově almanachu „Petrohradský sborník“

⁶³ F. M. Dostojevskij ve vzpomínkách vrstevníků, dopisech a poznámkách, Praha 1924, 63 - 64.

⁶⁴ *Ibid.*, 64.

⁶⁵ *Ibid.*, 98.

⁶⁶ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dopisy*, Praha 1966, 22.

(Петербургский сборник)⁶⁷ a jak píše Dostojevskij 1. února téhož roku bratrovi, byl předmětem vášnivých diskusí v řadách obecnstva i kritiky.⁶⁸ V knižní podobě pak „Chudí lidé“ vyšli roku 1847.⁶⁹

II.1.1 Nadšení Někrasova a Bělinského

Počátek literární kariéry F. M. Dostojevského byl naprosto mimořádný. Sám Bělinskij jej postavil na literární piedestal. Jeho první román „Chudí lidé“ přijal s nadšením.

Začalo to tím, že rukopis románu odnesl Dostojevského přítel Dmitrij Vasiljevič Grigorovič Nikolaji Alexejeviči Někrasovovi, jehož tento román natolik nadchl, že i přes pozdní hodinu (bylo asi kolem čtvrté hodiny ranní), kdy společně s Grigorovičem román na jedno posezení dočetli, se rozhodli jít okamžitě k Dostojevskému, aby mu oznámili úspěch.⁷⁰ Ještě téhož dne zanesl Někrasov rukopis Bělinskému se slovy: „Objevil se nový Gogol.“ Bělinskij si rukopis přečetl a o svém bezprostředním dojmu z četby vyprávěl při jedné návštěvě Pavlovi Vasiljeviči Anněnkovovi toto: „Je to román začínajícího spisovatele: jaký je ten pán na pohled a jaký je rozsah jeho myšlenek - ještě nevím, ale román odkrývá taková tajemství života a povah na Rusi, o nichž se dosud nikomu ani nezdálo. Považte, je to u nás první pokus o sociální román a udělaný při tom tak, jak obyčejně dělávají umělci, tj. sami ani netušíce, co z toho bude.“⁷¹ Bělinskij si okamžitě nechal mladého Dostojevského přivést, aby jej osobně poznal a mohl mu

⁶⁷ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 664.

⁶⁸ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dopisy*, Praha 1966, 26 - 27.

⁶⁹ F. M. Dostojevskij ve vzpomínkách vrstevníků, dopisech a poznámkách, Praha 1924, 65.

⁷⁰ *Ibid.*, 113 - 114.

⁷¹ *Ibid.*, 118.

jeho prvotinu pochválit. Sám Dostojevskij na toto setkání vzpomínal později ve svém Denníku spisovatele jako na nejúchvatnější zážitek svého života. Vzpomínka na něj mu později dodávala sílu v káznici.⁷²

II.1.2 Společnost okolo Bělinského

Krátce po tomto setkání začal Dostojevský často docházet k Bělinskému⁷³ a časem i do kroužku kolem Bělinského, kde se scházeli mj. T. N. Granovský, N. P. Ogarjov, P. V. Anněnkov, D. V. Grigorovič, K. D. Kavelin, V. A. Miljutin, N. A. Někrasov, I. I. Panajev a I. S. Turgeněv.⁷⁴ Bělinskému a jeho přátelům se zde do značné míry podařilo ovlivnit Dostojevského sympatie k socialismu. Celé večery se u nich hovořilo hlavně o francouzských socialistech, hlavně o G. Sandové, Cabetovi, P. Lerouxovi a Proudhonovi.⁷⁵ Bělinskij si rovněž velmi vysoce cenil Feuerbacha. Co se však Bělinskému a jeho přátelům nepovedlo, bylo jejich úsilí o ateistickou výchovu talentu Dostojevského.⁷⁶ Po čase se ukázalo, že rozchod Dostojevského s Bělinským byl nevyhnutelný. „Dostojevskému vadil nejen jeho ateismus, ale i teze, že charaktery jsou tvořeny okolnostmi, v nichž je příčina všeho zla. Podle jeho (Dostojevského, pozn. S. O.) křesťanského názoru větší roli než okolnosti hraje „svobodná vůle“ člověka, a tudíž i větší osobní odpovědnost.“⁷⁷ Tento náboženský idealismus Dostojevského

⁷² Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Denník spisovatele II*, Praha 1977, 40.

⁷³ Viz dopis M. M. Dostojevskému z 8. října 1845, in: Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dopisy*. Praha 1966, 24.

⁷⁴ Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič. *Vybrané filosofické spisy I.*, Praha 1953, 455.

⁷⁵ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Denník spisovatele I*, Praha 1977, 17 - 18.

⁷⁶ Parolek, Radegast. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1963, 29 - 31.

⁷⁷ Parolek, Radegast a Honzík, Jiří. *Ruská klasická literatura*, Praha 1977, 385.

se tedy nemohl snést s materialistickým a revolučním názorem na život Bělinského kroužku.

II.1.3 Rozbor románu

Nyní však obraťme svou pozornost k románu samotnému. Román je napsán epistolární formou⁷⁸, celý příběh je čtenáři předložen jako vzájemná korespondence Makara Alexejeviče Děvuškina a jeho vzdálené příbuzné Varvary Alexejevny Dobroselové. Drobnou vsuvku mezi dopisy tvoří deník Varvary Dobroselové, v němž zmiňuje své šťastné dětství na vesnici a podrobněji pak líčí ne již tolik utěšené dospívání v Petrohradě.

Makar Děvuškin je titulárním radou, který je již třicet let zaměstnán v jakémsi úřadě. V úřadě nemá velké zásluhy, neboť pouze opisuje hotové úřední listiny. K ničemu jinému se ostatně ani nehodí, sloh nemá žádný, pročež nemohl v úřadě dosáhnout žádného služebního postupu. Spolupracovníci si z něj v kanceláři tropí posměch a z jeho jména udělali přezdívku a div ne nadávku. Až do této chvíle se navlas podobá Akakiji Akakijeviči Bašmačkinovi z Gogolova „Pláště“.

Zásadní změna však nastává v jeho *plném vědomí vlastní trapné situace*. Sám dobře totiž ví, že je hloupý, nevzdělaný člověk a že žádného služebního postupu dosáhnout nemůže. Na svou práci je však hrdý a sám i formuluje zdůvodnění své nezbytnosti: „Ale vždyť kdyby každý začal spisovat, kdo by potom opisoval? ... Ať jsem třeba pavouk, když si někdo myslí, že jsem mu podobný! Ale ten pavouk je nezbytný, je užitečný, pracuje za jiné,

⁷⁸ George Steiner, který se ve své knize *Tolstoy or Dostoevsky* mimo jiné zabývá dramatickým charakterem tvorby Dostojevského, považuje právě kvůli epistolární formě tento román za jakýsi přechod mezi nadějami mladého Dostojevského na psaní pro divadlo a jeho pozdější adaptaci scénáře do prózy. Blíže viz: Steiner, George. *Tolstoy or Dostoevsky*, New Haven & London 1996, 147 -148.

dostává plat - vida, jaký je pavouk..."⁷⁹ V Gogolově povídce vidíme duševně zuboženého a pokřiveného hrdinu, který byl do té míry ponížen, že se veškerý zájem jeho života omezuje na získání nového pláště místo starého a roztrhaného. Autor povídky ovšem poskytuje čtenáři pouze vnější náhled, o vnitřním životě Akakije Akakijeviče se nedozvídáme nic. Makara Děvuškina naopak Dostojevskij podrobně odhaluje z nitra, ukazuje jeho vnitřní bohatství, krásu, jemnost a vysokou kulturu lidských citů. Tímto vlastně poprvé v ruské literatuře líčí vnitřní duchovní život „malých lidí“. Vladimir Jermilov to ve své monografii o Dostojevském komentuje slovy: „Obnažení duše „nepatrného“ člověka, nikoli jen soucit, nýbrž splynutí s ním - v tom spočíval pozoruhodný přínos „Chudých lidí“. Puškin ve „Staničním dozorci“ a Gogol v „Plášti“ hlásali lásku k „trpícímu lidu“. Pro Dostojevského byl Makar Děvuškin částí jeho duše, a to nejen v tom smyslu, v němž je kterýkoliv umělecký obraz částí umělcovy duše - nikoli, toto byla hluboká sociálně psychologická spřízněnost.“⁸⁰

Vratme se však zpátky k románu. Kvůli Varvaře Dobroselové se Děvuškin stěhuje do nového „pokoje“ v domě, který stojí naproti domu Varvary. Abychom byli přesnější, nepronal si celý pokoj, nýbrž pouze koutek ve velké kuchyni, který je oddělen přepážkou. V kuchyni je od nejranějšího jitra hluk od ostatních nájemníků, všichni v kuchyni snídají a pijí čaj. Děvuškin rovněž pije čaj, který v té době nebyl nikterak lacinou záležitostí, ovšem pije jej pouze kvůli druhým lidem. Varvaře Alexejevě to v dopise vysvětluje následovně: „Víte, moje nejdražší, stydím se nepít čaj. Zdejší

⁷⁹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 71.

⁸⁰ Jermilov, Vladimir Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 40 - 41.

nájemníci vesměs nemají nedostatek, a tak se stydím. Kvůli nim jej piju, Variňko, pro dobrou pověst, aby se neřeklo, protože mně by to bylo docela jedno, nejsem zmlsaný."⁸¹ V Děvuškinovu koutku rovněž zapáchá staré prádlo, které mu je na obtíž, ale zvykne si. Nic jiného mu ostatně ani nezbývá, neboť jeho plat mu nestačí ani na nejlevnější pokoj v domě. Stačí mu, že v jeho koutku je okno, kterým vidí přes dvůr na okno Varvary.

V jeho životě se probudila láska k této osiřelé bytosti. Tato láska ukazuje na hlubokou lidskost tohoto úředníčka, povzbuzuje jeho nejlepší stránky a napřimuje jej.⁸² Takovýto cit bychom si u Akakije Akakijeviče Bašmačkina dovedli představit jen stěží. Díky Varvaře se v Děvuškinovi probouzí vědomí vlastní lidské důstojnosti. Poprvé v životě je Makar Alexejevič někomu potřebný, poprvé je nepostradatelný v něčím osudu. Díky Varvaře Alexejevě si v sobě uvědomil člověka a za to jí byl neskonale vděčen. Uvykl si totiž „považovat se za něco méněcenného a svým způsobem neslušného."⁸³ O tomto svém sebeuvědomění ostatně píše Varvaře: „Vím jak jsem Vám, moje milovaná, zavázán. Když jsem vás poznal, začal jsem především poznávat lépe sám sebe, protože jsem Vás začal milovat. Do té doby, než jsem se s Vámi seznámil, moje dětátko, byl jsem opuštěný a jako bych spal a nežil. Všichni moji nepřátelé říkali, že mám i figuru k ničemu, ošklivili si mne, a já jsem si pak začal ošklivit sám sebe. Říkali, že jsem tupec, a já si pak doopravdy myslel, že jsem tupec, a když jsem poznal Vás, tu jste prosvěttila celý můj černý život, takže se prosvěttilo i moje srdce a duše a já jsem našel klid a poznal, že

⁸¹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 32.

⁸² Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 124.

⁸³ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 116.

nejsem horší než ostatní, že nejsem sice nic zvláštního, nejsem vynikající, neumím se dobře chovat, ale přece jen jsem člověk, celým svým srdcem a rozumem jsem člověk."⁸⁴ Takovéhoho sebeuvědomění se u Akakije Akakijeviče nedočkáme. To, že i Bašmačkin je „člověk“ slyšíme pouze z úst vypravěče, nikoli však od hrdiny samotného.

Akakij Bašmačkin i Samson Vyrin se dokonce vyskytnou i v románu samotném. Varvara Alexejevna totiž dává Makaru Děvuškinovi přečíst obě povídky - jak „Staničního dozorce“ tak „Plášt“. „Staniční dozorce“ se Makaru Alexejeviči líbí, v této povídce mu připadá všechno srozumitelné, jako by to sám napsal. Sám cítí totéž a je na tom stejně jako chudák Samson Vyrin. A neboť mu Varvara Alexejevna v posledních dopisech začíná psát, že se cítí být mu na obtíž, a že půjde k cizím lidem do služby, tak se dovede o to více vžít do situace nebohého dozorce, jehož opustila jediná milovaná bytost - jeho dcera Duňa. Celou tuto knihu si tedy Makar Alexejevič zamiloval a chválí i spisovatele: „Jak je všechno obratně vylíčeno! ... Jak je to upřímné! Jenom čtete, je to upřímné, jako v životě. Vždyť jsem podobné případy sám vídal, stávají se často v mém okolí.“⁸⁵

Zato z četby „Pláště“ má náš hrdina diametrálně odlišný dojem. Na autora této povídky je silně rozezlen, jelikož v Akakiji Akakijeviči poznává sám sebe. Celou povídku chápe jako násilný vpád do svého soukromí, které i se všemi jeho směšnými a ponižujícími detaily chtěl „nějak“ před cizími lidmi skrýt. Po přečtení Gogolova geniálního díla, které s tak pozoruhodnou intenzitou ukazuje trpkou životní pravdu jeho existence, se vskutku rozhořčil: „Jakpak! To tedy nesmíš ani pokojně žít ve svém koutku, ať už je jakýkoli, žít a podle pořekadla ani

⁸⁴ *Ibid.*, 116.

⁸⁵ *Ibid.*, 86.

vodu nekalit, v bázni boží, nikoho se nedotknout, znát sám sebe, aby ani tebe se nikdo nedotkl, aby nevníkl do tvé psí boudy, aby se nedíval, jak si doma žiješ, ... Co je na tom špatného, má nejdražší, že chodím přes hrbolatou dlažbu po špičkách, abych ušetřil boty? Proč o někom psát, že má nedostatek, že ani čaj nepije? Jako by byl někdo povinen pít zrovna čaj!"⁸⁶ V tomto díle se totiž spatřil „v celé své směšné bezbrannosti, jako by byl nahý, se všemi, jak se domníval nejtajnějšími, jen jemu zřejmými skvrnami studu za svou poníženost! Vždyť nejvíce ze všeho se obává právě toho, že bude obnažena jeho „neslušnost“, jeho méněcennost. V tom také spatřuje to nejzazší, nejhorší ponížení, horší než všechny ostatní křivdy."⁸⁷ Proto také uzavírá svůj dojem z povídky slovy, která jsou namířena proti jejímu autorovi: „Co on napsal zvláštního, co pěkného? Nic je to pouhý případ ze všedního mizerného života."⁸⁸ Není divu, že nedlouho po tomto hrozném odhalení, kdy navíc dostoupila krajní meze i jeho neutěšená finanční situace, sáhne Makar Děvuškin po sklence a opije se.

Hrdinovu nuznou situaci dokládají nejbarvitěji různé detaily z jeho života. Jedním z nich je třeba moment, kdy vrátný Sněgirev nechce Makaru Alexejeviči půjčit ani kartáč na očištění zabláceného oděvu. Děvuškin by prý kartáč zničil a kartáč je státní majetek, takže to nejde. V tomto momentu je na tom člověk hůře nežli obyčejná onuce. Dalším okamžikem, který výstižně charakterizuje hrdinovo ponížení, je chvíle, kdy sluha Faldoni odmítá Děvuškinovi dojit pro něco do uzenářství se slovy: „Vy mé paní nic neplatíte, tak pro Vás nic nemusím dělat."⁸⁹

⁸⁶ *Ibid.*, 90.

⁸⁷ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 51.

⁸⁸ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 91.

⁸⁹ *Ibid.*, 112.

Makar Alexejevič nevěří svým uším a povídá Faldonimu, že je asi opilý. Ten mu však na to opáčí: „Dal jste mi snad na to? Sám si nemáte zač dát nalít. Sám si koukáte vyžebrot nějaký groš u takové všelijaké. ... A to si potom ještě říká pán!“⁹⁰ Tyto tak výstižné drobné maličkosti pak vedou Děvuškina ke studu za vlastní život.

Nejvíce si však uvědomíme Děvuškinovu poníženost a pokornou chudobu při vylíčení takového detailu, jakým je upadnutí knoflíku ze staré ošoupané uniformy. Stalo se to poté, co udělal chybu na nějaké listině, kterou opisoval a Jeho Jasnost si ho nechal zavolat. Tady už nechme promluvit samotného autora: „Vidím, jak tam stojí Jeho Jasnost a kolem něho ostatní úředníci. Myslím dokonce, že jsem se neuklonil, opomněl jsem. Byl jsem tak vyděšený, že se mi rty a nohy třásly. A bylo také proč má nejdražší. Především jsem se styděl. Podíval jsem se napravo do zrcadla a z toho, co jsem tam viděl, bylo proč přijít o rozum. A potom, vždycky jsem se snažil, aby nikdo ani nevěděl, že jsem na světě...

Začal rozzlobeně... Už jsem chtěl otevřít ústa, chtěl jsem se prosit o odpuštění, ale nemohl jsem, pokusit o útěk jsem se neodvážil a vtom ... vtom se stalo, má nejdražší, něco takového, že i teď sotva držím v ruce pero hanbou ... Můj knoflík - čert aby ho vzal - knoflík, který visel na nitce, se najednou utrhl (asi jsem o něj náhodou zavadil), zazvonil a kutálel se, prokletý, za všeobecného mlčení rovnou, ale rovnou k nohám Jeho Jasnosti! To bylo celé mé ospravedlnění, celá má omluva, celá odpověď, všechno, co jsem se chystal Jeho Jasnosti říci. Následky byly hrozné. Jeho Jasnost si ihned všiml mé postavy a mého oblečení. Vzpomněl jsem si, co jsem viděl v zrcadle... Vrhla jsem se za knoflíkem... V tu ránu jsem úplně zhloupl! Sehnul jsem se, chci

⁹⁰ *Ibid.*, 113.

knoflík sebrat, ale ten se kutálí, kutálí, nemůžu ho chytit. ... Je po mé reputaci, jsem zničený člověk. ... Konečně jsem knoflík lapil, zdvihl jsem se, vzpřímil, a kdybych, když už se mi to, hlupákovi, stalo, klidně stál, ruce podle švů! Ale to ne! Začal jsem knoflík přikládat k přetrhaným nitkám, jako by tím mohl přirůst, a ještě se usmívám, ještě se usmívám..."⁹¹

Tento trapný úsměv svědčí o tom, jak dalece může být člověk ponížen. Jako by tato nepříjemná situace poukazovala na nepříjemnost a trapnost celého hrdinova života. Vždyť může-li se člověk ocitnout v takovéto pasti prožitků sebe naprosto nedůstojných, jak stísněný, mučivý a trapný je celý lidský život.

Nepříjemnost s upadlým knoflíkem však končí pro Makara Alexejeviče neočekávaně příznivě. Jeho Jasnost se ukázal být chápavým člověkem s dobrým srdcem. Poté co všechny přítomné úředníky rozeslal s různými úkoly, dal Děvuškinovi v soukromí storublovku ze svého a dokonce mu stiskl ruku jako rovný rovnému. Právě toto stisknutí ruky od Jeho Jasnosti se našemu hrdinovi vrylo hluboko do paměti a bylo mu dražší než sama finanční pomoc, neboť mu vrátilo sebevědomí a vzkřísilo jeho duši.

I přes veškeré ponížení a chudobu Makara Alexejeviče se v románu vyskytují lidé, kteří jsou na tom ještě mnohem hůře nežli on. Jedním z nich je i bývalý úředník Gorškov. Sám Děvuškin jej popisuje následovně: „Je šedivý, maličký, chodí v tak zamaštěných a obnošených šatech, že bolí se na to dívat. Oč jsou horší, než mé! Je takový ubohý, churavý (potkávám ho někdy na chodbě). Kolena se mu třesou, ruce se třesou, hlava se třese, jestli je to snad nějaká nemoc, Bůh ví; je zakřiknutý, všech se bojí, vždycky chodí při stěnách. Bývám někdy také ostýchavý, ale tenhle je ještě mnohem víc. Má ženu a

⁹¹ *Ibid.*, 129 - 130.

tři děti."⁹² Gorškov byl před sedmi lety vyhozen z úřadu, protože se nešikovně připlctl k podvodu jakéhosi kupce. Kvůli špatnému světlu, jež na něj díky tomu padlo, nemůže nikde najít zaměstnání. U soudu je nakonec zproštěn viny a jeho jméno je zcela očištěno, leč po sedmi letech strádání tolik štěstí najednou neunese a umírá.

Situace Gorškova je o poznání horší už z toho důvodu, že má rodinu, a tudíž více hladových krků na starosti. Pro jeho situaci je dostatečně výstižná scéna, kdy přichází dokonce k Makaru Alexejeviči poprosit o zapůjčení pár kopejek na jídlo pro hladovějící ženu a děti. Děvuškin, jenž tou dobou sám trpí nemalou nouzí, mu dává svých posledních dvacet kopejek.

Autor nám ve svém románu představil několik různých lidí z neprivilegovaných vrstev společnosti. Z několika důležitých postav jsme si výše alespoň stručně nastínili situaci jeho souseda Gorškova, za zmínku stojí ještě i chudý student Pokrovskij, Pokrovského otec, či Děvuškinův bývalý kolega z úřadu Jemelja, který se ještě objeví v autorově pozdější povídce „Poctivý zloděj“. Nejsilněji ovšem působí složitý vnitřní svět hlavního hrdiny. Autor v něm odhaluje různé vrstvy: od pocitu méněcennosti a muk pošlapané lidské hrdosti přes snahu o překonání této své méněcennosti a potvrzení své důstojnosti až po jistou ambicióznost. Z vědomí vlastní poníženosti vzniká u Děvuškina dokonce potřeba přehnaně pečovat o Varvaru Alexejevnu, čímž jí ovšem rovněž ponižuje. Ta totiž zpočátku neví nic o Děvuškinově nuzné situaci. Když se to však později provalí, je její pocit trapnosti za takovouto péčí o to větší.

Po přečtení románu a pochopení bezvýchodnosti situace všech protagonistů přichází čtenáři na mysl několik neodbytných otázek: „Proč je tomu všemu tak?“,

⁹² *Ibid.*, 41.

„Kdo za to může?“ a „Copak to nemá řešení?“ Autor ve svém díle vyslovuje pochybnost o celém uspořádání života, ve kterém musí lidé takto žít a strádat, o uspořádání, jež tak deformuje lidská srdce a lidské duše.

Postavy vylíčené v tomto románu nám ovšem zanechávají hluboké poselství, které lze vyjádřit několika slovy: Necht' už je člověk jakkoli ponížen a uvržen do jakékoliv bídy, pořád je v něm možno nalézt hluboký pramen svobodné a sebe zapomínající křesťanské lásky. A tato láska je právě tím největším dobrem a krásou na zemi.⁹³

II.2 Dvojník

Druhým rozsáhlejším dílem F. M. Dostojevského byl „Dvojník. Petrohradská poema“ (Двойник. Петербургская поэма), která poprvé vyšla pod názvem „Dvojník. Příhody pana Holatkina“ (Двойник. Приключения господина Голядкина) v únoru roku 1846 v časopise Vlastenecké zápisky (Отечественные записки).⁹⁴ Byl-li román „Chudí lidé“ ovlivněn nejvíce Gogolovou povídkou „Plášť“, tak u „Dvojníka“ sehrály tuto roli Gogolovy „Bláznovy zápisky“. Zatímco „Chudí lidé“ byl román jednoznačně sociálního charakteru, v „Dvojníkovi“ nacházíme již některé prvky existenciální. Již v tomto díle se autor od psychologie dostává k psychopatologii a poprvé zde rozebírá deformaci lidského vědomí na hranici psychopatologického rozdvojení, které vyústuje v šílenství.⁹⁵ A v tomto ohledu se toto dílo liší i od povídky Gogolovy. Zatímco Gogol je

⁹³ Kirpičnikov, Alexandr Ivanovič. *Dostojevskij a Pisemskij*, Prostějov 1918, 26.

⁹⁴ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 669.

⁹⁵ Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 15.

především umělec, kterému se jednalo v první řadě o estetické vylíčení Popriščinova příběhu, Dostojevský jde ve svém hledání dál a žádá především pravdu. Po pravdě touží i přesto, že by mohla být nepěkná a mučící čtenáře.⁹⁶

Do tohoto díla vložil Dostojevskij velikou ideu, avšak i kvůli tomu, že bylo toto dílo přijato příliš chladně, si až do konce života sám myslel, že tuto ideu formálně nezvládl a zkazil.⁹⁷ Toto dílo je však pozdějšími literárními vědci označováno za jedno z prvních děl moderní světové prózy.⁹⁸

Přistupme ovšem k dílu samotnému. Tak jako Gogolův Aksentij Ivanovič Popriščin je i Dostojevského Jakub Petrovič Holatkin nepřilíš významným zaměstnancem v jakémsi úřadu. Narozdíl od Akakije Bašmačkina i Makara Děvuškina je však pan Holatkin nepoměrně ambicióznější a chtěl by to daleko dotáhnout. Pánům z vyšší společnosti závidí jejich pevnost, sebejistotu, urozenost a nezávislé postavení ve světě, leč pohrdá na druhou stranu jejich pletichami a strojením nejrůznějších úkladů. Tato závist, kterou k výše postaveným pánům chová, ovšem kalí jeho charakter a vede nakonec k rozdvojení jeho osobnosti. Toto rozdvojení souvisí tedy s jeho sociální nezařazeností. Ve své myslí si pan Holatkin vytváří obraz „pravého člověka“ současné společnosti, tedy obraz úspěšného vychytralce, který umí ve společnosti tak znamenitě šoupnout nožkou, všem se zalíbit a vše si skvěle zařídit. V kontrastu k této představě nahlíží však Holatkin svou bezmocnost, prostoduchost a bezbrannost a uvědomuje si, že je ve světě pouhou nickou a nuzákem, který je bez opory vystaven všem nástrahám života.

⁹⁶ Kirpičnikov, Alexandr Ivanovič. *Dostojevskij a Pisemskij*, Prostějov 1918, 33.

⁹⁷ Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 155.

⁹⁸ *Ibid.*, 15 - 16.

Pan Holatkin se tedy zatouží stát člověkem náramně prohnáním, který má za ušima a s nímž se dá náramně těžko hovořit, člověkem, který si na své nepřátele a pomlouvače dovede pěkně posvítit a dovede jim být i nebezpečný. Vzhledem ke své přirozené povaze je však nabíledni, že pravý pan Holatkin takto úskočně, mazaně a záludně jednat nemůže. Všechny jeho sny o nezávislosti a úspěšnosti jsou mu tedy k ničemu, jelikož svou přirozenost nezmění. Jeho touha stát se právě tím úspěšným Holatkinem je však tak silná, že tento obraz jeho mysli začíná vlastně žít zcela samostatným životem. Dostojevskij nám v tomto svém díle předvádí vznik duševní nemoci.

Dvojník, který se zrodil v mysli pana Holatkina, tedy onen zdatný a dovedný pan Holatkin mladší, vyvolává ve svém tvůrci jak závist, tak i odpor. Ze začátku zdál se být Holatkinovi staršímu oporou a věrným druhem. Hned při první „návštěvě“ Holatkina mladšího mu zcela zjihlý hostitel se slzami v očích líčí své tajnosti a hovoří i o společné budoucnosti: „I však my se spolu shodnem, Jakube Petroviči, ... my spolu budem vycházet jako ryby s vodou, jako rodní bratři. My budem, kamaráde, kout pikle, my spolu budem kout pikle; pak nastavíme pletichy jim na potvoru ... jim na potvoru ty pletichy. ... my jim všem vytřem zrak.“⁹⁹

Z Holatkina mladšího se však záhy stává odporný cynik, který poplive vše, co bylo Holatkinovi staršímu svaté. Z původně skromného, jemného a důvěryhodného druha se rázem stal brutální rival, jenž se přidal na stranu Holatkinových nepřátel, a který nakonec dokonce naprosto přehlíží Holatkina staršího a prakticky tak přímo popírá jeho existenci. Tento mladší Holatkin se dokázal všem v úradě vetřít a naklonit si je. Třeba jen při běžném

⁹⁹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 209.

odchodu z úřadu si Holatkina staršího naprosto nevšímá, zato, asi aby po sobě zanechal příznivý dojem, „prohodil slůvko k jednomu, zašeptal si něco s druhým, uctivě olízal paty třetímu, obdařil úsměvem čtvrtého, podal ruku pátému a vesele sjel ze schodů.“¹⁰⁰

Kromě toho, že Holatkin mladší se postavil do čela všech nepřátel proti svému staršímu druhovi, se rovněž začíná i v životě stavět na jeho místo a vytlačovat jej. Holatkin starší cítí, že jakási bytost, jež je mu naprosto podobná, jej nahradila a jedná a hovoří za něj. Dělá a říká ovšem věci, které mu jsou krajně nepříjemné a nepřátelské. Všichni však věří tomuto samozvanci a samotného pana Holatkina i se všemi jeho protesty nikdo nebere ani na vědomí. Ať dělá co dělá, nikdo jej nevidí, neslyší. Jeho můra nese v sobě hrůzu živého, existujícího člověka, kterého však nikdo nepotřebuje a nikoho rovněž vůbec nezajímá. Byť to vypadá strašně, jsou v této jeho děsivé představě alegoricky znázorněny reálné poměry tohoto světa, ve kterém boj o bytí spočívá právě v tom, že jedni vytlačují ze života druhé a nahrazují je.¹⁰¹

Hlavní příčinou duševní nemoci pana Holatkina je patrně rozpor mezi tíhnutím k lidskosti na jedné straně a ukrutnými požadavky, které klade společnost, na straně druhé. Pakliže společnost klade na člověka, který nechce být zašlapán jako nicka a snaží se o zajištění pevného postavení a nezávislosti, požadavek, aby se zřekl vší své lidskosti a dostal se s ní do trvalého rozporu, a aby se neustále zaměstnával činností, která se jeho přirozené povaze naprosto příčí, pak je rozklad jeho osobnosti nevyhnutelný. Úspěchu a pevného postavení mohou takto dosáhnout pouze ti, kteří dokáží své lidství popřít. To

¹⁰⁰ *Ibid.*, 223.

¹⁰¹ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 80.

ovšem pan Holatkin nedokázal, a tak je nasnadě, že v závěru příběhu končí sám v ústavu pro choromyslné.

II.3 Tvorba v letech 1846-1848

II.3.1 Pan Procharčín

Po prvních dvou rozsáhlejších dílech se začíná věnovat mladý Dostojevský práci na kratších povídkách. Pomineme-li nezachované povídky „Oholené pejzy“ a „Příběh o zlikvidovaných kancelářích“, tak první z řady děl tohoto období je povídka „Pan Procharčín“ (Господин Прохарчин), která poprvé vyšla v říjnu roku 1846 v časopise Vlastenecké zápisky.¹⁰²

Hlavním hrdinou této povídky je Semjon Ivanovič Procharčín, který je, podobně jako hrdinové předchozích děl, zaměstnán na nevýznamném postu v jakémsi úřadě. Děj se odehrává opět, jak je pro Dostojevského příznačné, v prostředí petrohradské městské džungle. Společně s několika dalšími podnájemníky bydlí v bytě u jisté Ustiňje Fjodorovny. Tak jako Makar Děvuškin z románu „Chudí lidé“ nemá pronajat celý pokoj, nýbrž jen koutek pokoje za zástěnou. Tento postarší pán ušlechtilých názorů je samotář a abstinent. První věcí, které si na panu Procharčínovi každý hned všimne, byla jeho lakota a skrblictví. Jeho šaty byly silně obnošené, čaj nepil skoro nikdy, a když už jednou za čas si tento nápoj dopřál, tak nikoli čaj pravý, nýbrž pouze jakýsi odvar z polních bylin. Sám o sobě říkal, že nemá ani na pořádnou obživu, což dotvrzoval tím, že „se i stravoval docela jinak, než jak to činívají všichni jiní podnájemníci. Nikdy si ku příkladu nedopřál celý oběd,

¹⁰² Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 674.

jak jej každodenně Ustiňja Fjodorovna podávala jeho druhům. Oběd stál půl ruble; Semjon Ivanovič za něj vydával vždy jen dvacet pět kopejek a nikdy o nic víc, a proto si brával jen porci polévky s pirohem nebo jen hovězí pečení. Nejčastěji však nejedl ani polévku, ani pečení, nýbrž řádnou dávku pečiva s cibulí, s tvarohem, nakládanou okurkou nebo jinou pochutinou, což bylo mnohem levnější, a jen když už to nemohl vydržet, uchýloval se zas k půlce oběda...¹⁰³

Pan Procharčín si tedy věčně stěžoval na svou chudobu, z čehož nakonec onemocní. Příčinou jeho nemoci, jak se ukáže, byl strach před životem. Všichni jeho spolubydlící si nejprve z pana Procharčina, jeho podivínství a jeho lakoty tropili posměch, když se však opravdu vážně rozstonal, shromáždili se u jeho postele a snažili se mu dodat odvahy a uklidnit ho. „Mluvili s ním jako bratři a vyzvídali, proč se tak polekal.“¹⁰⁴ Jeho odpovědi byly podivné a nesrozumitelné. Semjon Ivanovič se bojí všeho možného. Obává se, že mu zavřou úřad a on přijde o zaměstnání. Když mu namítají, že úřad je potřebný, odpoví jim na to: „Potřebný, abys věděl, dnes je ještě potřebný, zítra bude potřebný, ale pozítří už třebaš ne. ... úřad je taková věc, že se může z ničeho nic zrušit. A Děmid, abys věděl, Děmid Vasiljevič říká, že se bude rušit...“¹⁰⁵ Kromě strachu o zaměstnání se též obává zlodějů, obává se, že přestane být pokorným člověkem a stane se volnomyšlenkářem. Tolik egocentricky zaměřeného strachu však již zákonitě rozhněvá jeho spolubydlící. Tolik obav ze života totiž jitrí i jejich vlastní skryté obavy ze života.

¹⁰³ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 313.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 328.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 329 - 330.

Nakonec to již nevydržel jeden z jeho spolubydlících, jistý Marek Ivanovič, a pustil se do pana Procharčina: „co jste? Mezek! Nemáte ani vlastní střechu nad hlavou! Jste snad sám na světě? Je snad svět jen pro vás? Jste snad nějaký Napoleon? Co vlastně jste? Napoleon, co? Jste Napoleon, nebo ne? Tak řekněte, vašnosti, jste Napoleon?“¹⁰⁶ Tento napoleonský motiv není u Dostojevského ojedinělý, a proto jej nesmíme nepozorně přehlédnout. Objeví se ještě třeba u Rodiona Raskolnikova ve „Zločinu a trestu“. Dostojevskij totiž ve svém díle studoval, kterak se jeho zdeptaný hrdina může dostat ze své bezútěšné situace. Jednou z možností je varianta napoleonská (či napoleonsko-rotschildovská varianta - ve „Výrostku“ se promítá zase příbuzný motiv rotschildovský), kde řešením je pouze starost o sebe sama, starost jen o své vlastní břicho. Proto jsou na pana Procharčina jeho spolubydlíci upřímně rozhořčeni a nařknou jej z bezcitného napoleonského egoismu. Pan Procharčin si totiž neuvědomuje, že není jediným komu se žije na tomto světě těžce. Výstižně to vyjádřil jiný z jeho spolubydlících, jistý Okeanov: „Jen kdyby vzal tohle na vědomí, že je těžko všem, tak by si uchoval rozum, přestal by vyvádět hlouposti a táhl by svou káru, jak to jde a jak se patří.“¹⁰⁷

Pan Procharčin nakonec umírá a v jeho matraci se ke všeobecnému překvapení nalezne velice značná částka, bezmála dva tisíce pět set rublů.

Autor se v této povídce zabýval vnitřním osudem osobnosti malého osamělého úředníčka, jehož strach ze života natolik pokřivil, že úzkostlivě a o hladu nesmyslně celý život šetří, přičemž toto stříádání, které snad původně mělo tohoto ubohého člověka zabezpečit pro

¹⁰⁶ *Ibid.*, 331.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 332.

chvíle nouze, se nakonec stává samo sobě cílem. Náš hrdina, který si vždy stěžoval, že nemá ani groše, se tak uzavírá do své lakoty a odděluje se od ostatních lidí. Tento člověk, který žije pouze sám pro sebe se nakonec jeví jako pochmurná figura, která je pro společnost nebezpečná, neboť touto společností pohrdá.¹⁰⁸ Nakonec však umírá ve svém ubohém koutě, oblečen do svých jediných šatů, na staré umaštěné matraci, která je naplněna hromadou peněz - výsledkem jeho celoživotního odříkání. Žádných potomků ani příbuzných nemá, takže tento kapitál končí zabaven na policii.

II.3.2 Román v devíti dopisech a Cizí žena a muž pod postelí

V lednu roku 1847 vychází v Někrasovově a Panajevově časopise Současník (Современник) další dílo Dostojevského, kterým je „Román v devíti dopisech“ (Роман в девяти письмах).¹⁰⁹ Toto dílo, podobně jako „Cizí žena a muž pod postelí“ (Чужая жена и муж под кроватью), jež vyšlo v lednu 1848 v časopise Vlastenecké zápisky,¹¹⁰ nabízí anekdoticky laděný obrázek měšťácké společnosti s motivy žárlivosti a manželské nevěry. V obou dílech je stěžejním motivem kromě výše zmíněné nevěry rovněž lakota, malichernost a morálka měšťáků. Pro téma naší práce nejsou však tato díla namnoze zajímavá, a proto se jimi zde nebudeme blíže zabývat.

¹⁰⁸ Bursov, Boris. *Dostojevskij a jeho svět*, Praha 1978, 218.

¹⁰⁹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 673.

¹¹⁰ *Ibid.*, 681.

II.3.3 Bytná

Povídka „Bytná“ (Хозяйка) vyšla poprvé roku 1847 v říjnovém a prosincovém čísle časopisu Vlastenecké zápisky.¹¹¹ Pro svou myšlenkovou obtížnost nebylo toto dílo ve své době přijato a dokonce i Bělinskij si s pochopením tohoto díla nevěděl rady a nakonec jej odsoudil: „Nejen myšlenka, ale ani smysl této, prý velmi zajímavé povídky zůstává a zůstane tajemstvím pro naše chápání, dokud autor nepodá nutný výklad a vysvětlivky k této podivné hádance své rozmarné fantazie. Co je to, zlomyslnost nebo bída talentu, který se chce povznést nad své síly, a proto se bojí jít obvyklou cestou a hledá si cestu, jaká tu dosud nebyla? ... V celé této povídce není ani jedno prosté a živé slovo nebo výraz; všechno je hledané, zveličené, na chůdách, napodobené a falešné.“¹¹² V této povídce rovněž spatřoval Bělinskij příliš mnoho romantických prvků, které se ostře vymykaly programu naturální školy. Navíc vylíčené šílenství již nemělo, tak jako v Dvojníkovi, sociální podtext, což rovněž oslabilo sympatie vůdce naturální školy.

Každopádně se v této povídce nepochybně projevil opět vliv Gogolův, konkrétně jeho „Strašlivé pomsty“, což je patrné jak z charakterů a vzájemných vztahů všech tří hlavních postav, tak i z použití legendárně pohádkového pozadí, na němž se děj rozvíjí.¹¹³

Pro naše zkoumání však tato povídka není příliš přínosná, a proto zde nebudeme věnovat více prostoru jejímu rozboru. V dalším oddíle na chvíli přeručíme rozboru jednotlivých děl Dostojevského a podíváme se na

¹¹¹ *Ibid.*, 676.

¹¹² Bělinskij, Vissarion Grigorjevič. *Vybrané stati*, Praha 1950, 340.

¹¹³ Bém, A. L. *Tajemství osobnosti Dostojevského*, Praha (rok vydání neuveden), 82.

možný vliv, který na mladého umělce mohl mít v době práce na dalších dílech kroužek Petraševského.

II.3.4 Vliv kroužku Petraševského

„Nejvíce se ale u nás rozmohly kroužky. Ví se dokonce, že celý Petrohrad není nic jiného, než bezpočet takových malých kroužků, každý se svými stanovami, zvyklostmi, zákony, svou logikou a vlastním tribunem. Bude to nejspíš výraz našeho národního charakteru, který má ještě ze společenského života trochu nahnáno, a tak v jednom kuse pošilhává po domovu. (...) V některých kroužcích se ovšem vedou výhradně věcné debaty. S neutuchajícím západem se v nich schází pár vzdělaných a ušlechtilých mužů, (...) a s téměř nepochopitelným zaujetím debatují o různých vážných tématech. Když se tak do libosti vymluví, všechno proberou, vyřeší několik všeobecně prospěšných otázek a jeden druhého přesvědčí o své pravdě, zavládne v kroužku jakási prapodivná podrážděnost a nepříjemná skleslost. Všichni se cítí nějak dotčeni, padne pár ostrých slov, najde se několik vyhraněných a rozmáchlých osobností, až se nakonec všechno rozplyne, uklidní, vrátí k nezdolnému zdravému rozumu...“.¹¹⁴ Těmito slovy charakterizoval sám Dostojevský atmosféru Petrohradu 40. let 19. století. V následujících řádcích se pokusíme podívat se blíže na atmosféru jednoho takového „kroužku“. Je jím kroužek okolo Michaila Vasiljeviče Butaševiče-Petraševského.¹¹⁵

Mladý Dostojevskij byl sympatizantem utopického socialismu, a tak není divu, že se v letech, kdy hledal

¹¹⁴ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Petrohradská kronika. Literární sny*, Praha 1985, 17 - 18.

¹¹⁵ Kromě kroužku Petraševského, který níže prozkoumáme podrobněji, patřil mladý Dostojevskij i ke kroužku Durovovu a kroužku Beketových, kterými se zde ovšem zabývat nebudeme. Blíže např.: Bursov, Boris. *Dostojevskij a jeho svět*, Praha 1974, 328n.

cestu, která by byla v souladu s jeho křesťanským smýšlením a umožňovala by přitom řešit otázky ruské bídy a ruského absolutismu, připojil ke kroužku petraševců. Vůdčí osobností tohoto kroužku byl Michail Petraševskij, o kterém napsal P. Semjonov-Ťan-Šanskij ve svých Memoárech toto: „Jako absolvent lycea zastával úřad překladatele na ministerstvu zahraničních věcí. Jeho jedinou povinností bylo tlumočit při soudních řízeních s cizinci a pořizovat soupisy majetku, který propadl státu, zvláště knihoven. Především tento úkol byl Petraševskému po chuti: vybíral z nich všechny zakázané zahraniční knihy, nahrazoval je povolenými a ze zakázaných spisů budoval svou knihovnu a dával ji k dispozici všem svým známým, k nimž patřili i kupci, měšťané a členové městské rady, kde sám jako radní zasedal. Byl to krajní liberál a radikál té doby, ateista, republikán a socialista, pozoruhodný typ rozeného agitátora: s oblibou se věnoval především propagandě a agitaci a snažil se je vést ve všech vrstvách společnosti. Hlásal, i když velmi zmateně a nedůsledně jakousi směs protimonarchistických, dokonce i revolučních a socialistických idejí.“¹¹⁶

Mezi petraševci se našlo i mnoho lidí věřících a jejich utopický socialismus neodporoval iluzím náboženských humanistů. Někteří utopičtí socialisté dokonce otevřeně vydávali své představy o obrodě světa na základě rovnosti, spravedlivosti a ideálního uspořádání společnosti za uskutečnění království božího na zemi. I v západní Evropě byl utopický socialismus velmi často spojen s křesťanským humanismem, který byl jedním z jeho nejrozšířenějších druhů. Je dosti pravděpodobné, že i mezi

¹¹⁶ *Legenda o velikém hříšníkovi. Život Dostojevského*, sestavil Ladislav Zadražil, Praha 1972, 70.

členy kroužku Petraševského bylo nemálo takových lidí a Dostojevskij byl patrně jedním z nich.¹¹⁷

Stálými tématy nadšených pátečních debat u Petraševského byly požadavky svobod literárních a žurnalistických, dále též zrušení nevolnictví a reformy soudního řízení.¹¹⁸ Sám Dostojevskij ovšem ve svém vyjádření k procesu petraševců říká, že v této společnosti nepanovala žádná jednota, žádný společný směr či společný cíl, z čehož pramenily i věčné spory, názorové neshody a nesoulad.¹¹⁹ Petraševského samotného pokládá za člověka ušlechtilého a čestného, který mnoho čte a váží si Fourierova systému, který podrobně prostudoval. Dostojevskij tento systém i přes veškerou jeho uhlazenost, klidnost a lásku k lidstvu považuje za nejneuskutečnitelnější ze všech utopií.¹²⁰ O sobě na témže místě tvrdí, že ve společnosti petraševců hovořil celkem třikrát: dvakrát o literatuře a jednou o osobnosti a lidském egoismu. Krom toho v této společnosti veřejně předčítal dopis Bělinského Gogolovi z 3. července 1847, o kterém jsme se již výše zmiňovali.

II.3.5 Polzunkov

Povídka „Polzunkov“ (Ползунков) vyšla poprvé v roce 1848 v Ilustrovaném almanachu (Иллюстрированный альманах), který vydali Panajev s Někrasovem.¹²¹

Hlavním hrdinou povídky je Osip Michajlovič Polzunkov, postava poněkud podobná panu Holatkinovi z Dvojníka. Tento Polzunkov také hledá své společenské zařazení, je si vědom své společenské neoblíbenosti až

¹¹⁷ Parolek, Radegast. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1963, 31.

¹¹⁸ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa I*, Praha 1995, 95.

¹¹⁹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Petrohradská kronika. Literární sny*, Praha 1985, 111.

¹²⁰ *Ibid.*, 110 - 126.

¹²¹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 677.

trapnosti, ale přesto se ve svých nedostatcích snaží chytračit a rovněž se jaksí rozdvouje na úctyhodný zjev, který je však plný vnitřní rozháranosti. Vypravěč jej charakterizuje jako člověka, který „rád dopřával lidem, aby se mu z plna hrdla a zcela neslušně smáli do očí, ale zároveň - na to bych přísahal - ho srdce bolelo a krvácelo mu při myšlence, že jeho posluchači jsou tak neušlechtilí a otrlí, že jsou s to se smát nikoli skutku, ale jemu, celé jeho bytosti, srdci, hlavě, zevnějšku, jeho tělu i duši. ... Ba víc, podle mého názoru to byl nejčestnější a nejšlechtetnější člověk na světě, ale měl jednu slabost: rád se na první rozkaz dopustil podlosti, dobrodušně a nezištně, jen aby se zavděčil bližnímu.“¹²²

Hrdina této povídky se také, podobně jako pan Holatkin, zamiluje do dcery svého představeného z úřadu a zamýšlí se s ní oženit. Příslibem sňatku jej však tato rodina chtěla pouze umlčet poté, co Polzunkov odhalil zpronevěru svého představeného. Místo sňatku s jeho dcerou však dostává od svého nadřízeného výpověď.

Motiv vědomí problematičnosti svého společenského zařazení snoubící se s pocity trapnosti se line celým dílem Dostojevského. Nejvýraznějšího projevu dosahuje tato problematika právě ve výše rozebírané povídce Polzunkov, v přelomovém díle „Zápisky z podzemí“ (Записки из подполья - 1864) a v neposlední řadě též ve „Snu směšného člověka“ (Сон смешного человека - 1877). Ovšem tuto tematiku hledání sebe sama a svého společenského postavení potažmo ocenění lze v širším kontextu označit v díle Dostojevského za jednu z ústředních.

¹²² Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 413 - 414.

II.3.5 Bázlivá duše

Povídka „Bázlivá duše“ (Слабое сердце) byla poprvé publikována v únoru roku 1848 v časopise Vlastenecké zápisky.¹²³ Autor jí tedy psal již v době, kdy patřil do kroužku petraševců a byly mu blízké ideje utopického socialismu. V této povídce se Dostojevskij opět věnuje tématu malých ubohých lidí z předměstí Petrohradu.

Hlavním hrdinou povídky je Vasja Šumkov, nevýznamný opisovač listin v jakémsi úřadě. Tento Vasja se zamiluje do Lízinky Artěmjevové, prosté a hodné dívky. Poněvadž s ní tráví mnoho času, tak nestihne přepsat včas listiny pro svého „dobrodince“ Juliana Mastakoviče. Z toho usoudí, že ho za trest pošlou na vojnu, což jej dožene k šílenství. Příčinou jeho duševní choroby však nebyl pouze tento strach, ale rovněž utrpení, kterému je vystaveno jeho bázlivé a až příliš dobré srdce. Myslí si totiž, že když se nechal strhnout láskou k dívce, jež se měla stát jeho nevěstou, a nestihl tak dokončit práci ve stanovené lhůtě, že se ke svému „dobrodinci“ zachoval s nejproradnějším nevděkem. Jelikož ví, že stanovená lhůta pro odevzdání zanedbané práce se blíží, pracuje v maximálním přepětí sil. Hlavu měl při tom plnou štěstí nad první opětovanou láskou a zároveň výčitek svědomí ze svého nevděku k Julianu Mastakovičovi. A v tomto období, kdy všechny jeho nervy byly přepjaté a abnormálně vnímavé, se jej o to intenzivněji zmocňoval strach ze života a budoucnosti, který v něm vždy dřímал.

Ironií osudu je, že práce, pro kterou se předobrá Vasja zbláznil, vůbec důležitá a neodkladná nebyla a Julian Mastakovič by zpožděné odevzdání patrně ani

¹²³ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 678.

nezpozoroval. Vasja Šumkov se tedy zbláznil a byl odvezen do blázince *pro nic za nic*.

V tomto díle často interpreti vidí protest proti stávajícímu společenskému řádu, který nedopřává jedincům vybudovat si své skromné štěstí.¹²⁴ V obraze Petrohradu se zde nabízí alegorický obraz celého carského Ruska. Je zde tedy patrný jak protest proti systému mikulášského Ruska, které trestá smrtí, nechává lidi hynout na Sibiři a povolává k vojenské službě „malé lidi“, tak soucit a láska k těmto „malým lidem“, kteří dále hynou pod tlakem systému *pro nic*.¹²⁵

II.3.6 Poctivý zloděj

Povídka „Poctivý zloděj“ (Честный вор) vyšla poprvé v dubnu 1848 v časopise Vlastenecké zápisky jako součást obsáhleji zamýšlených „Povídek bývalého člověka (Ze zápisů neznámého)“ (Рассказы бывшего человека (Из записок неизвестного)). Původně vyšla tato povídka ve dvou částech: I. Vysloužilý (Отставной), II. Poctivý zloděj (Честный вор). Při přípravě vydání svých spisů v roce 1860 vzal Dostojevskij z první povídky pouze první dvě strany, připsal pár vět, aby šly obě povídky spojit a přidal povídku druhou s několika nepatrnými změnami.¹²⁶

Tato povídka nám představuje příběh Jemeljana Iljiče, někdejšího kolegy Makara Děvuškina z Chudých lidí, na sklonku jeho života. Vypravěči vylíčil tento příběh jeho nový podnájemník – vysloužilý voják Astafij Ivanovič. Tento Jemeljan Iljič, neboli Jemelka, podlehl své vášni k ostřejším nápojům a postupem času upadl na

¹²⁴ Kautman, František. *Dostojevskij – věčný problém člověka*, Praha 1992, 37.

¹²⁵ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 85 – 86.

¹²⁶ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 679.

těle i na duchu a klesnul na samé dno petrohradské společnosti. Ostatně Astafij Ivanovič popisuje Jemelku následovně: „Byl to takový ožralka, povaleč a darmošlap, dřív byl v nějakém úřadě, ale už dávno ho kvůli pití vyhodili. Ten vám byl zubožený! A chodil jako trhan. Člověku leckdy napadlo, jestli vůbec má pod kabátem košili; na co se zmohl, to propil. Ale žádný divous, mírný, takový vlídný, hodný, ani nežebral, pořád se styděl.“¹²⁷

Přestože sám Astafij Ivanovič byl již rok bez zaměstnání a sám byl na tom dost bídě, nechal u sebe Jemelku na nějaký čas bydlet. Jelikož se Jemelkovi nechtělo od svého dobrodince pryč a Astafiji Ivanoviči začal již tento příživník vadit, ale vyhodit jej neměl srdce, tak se rozhodl, že se tajně přestěhuje a tak se jej zbaví. Jemelka si jej ovšem opět záhy našel a tak jej již Astafij Ivanovič ze soucitu u sebe nechal: „A pak jsem si vám sedl a začal přemýšlet: bude mi tahle bludná duše opravdu tak tuze na obtíž? A když jsem to zrale uvážil, vyšlo mi, že to nebude tak zlé. ... Kdyby Jemelja odešel, ani by mě svět netěšil... A tak jsem si umínil, že mu budu dobrodincem, že ho vyrvu té zkáze a odnaučím sklínce.“¹²⁸

Astafij Ivanovič sice Jemelku pít neodnaučil, ale nechal jej žít u sebe. I sám Jemelja si svou příživnickou situaci uvědomoval, když omluvně pravil svému živiteli: „...však sám vím, že jsem mazavka a k ničemu se nehodím... Jenom vás, svého dobro...dobrodince, zbytečně rozčiluju.“¹²⁹

Po nějakém čase ukradne Jemelja Astafiji Ivanoviči jeho rajtky a propije je. Krádež zapírá a přizná jí až po

¹²⁷ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Dvojník a jiné prózy*, Praha 1959, 474.

¹²⁸ *Ibid.*, 476.

¹²⁹ *Ibid.*, 478.

nedlouhé době na smrtelném loži. Astafij Ivanovič mu to se slzami v očích soucitně odpouští.

Tato drobná povídka s velmi prostou dějovou linkou je pro nás zajímavým obrazem soucitné lásky i k nejposlednější z posledních lidských bytostí. Povídka je však zajímavá i z jiného hlediska. V osudu Jemeljana Iljiče, který se upil, je totiž možno tušit i předobraz konce Makara Děvuškina z Chudých lidí poté, co jej jeho drahá Varvara Alexejevna opustila.

II.3.7 Vánoční stromek a svatba

Drobná povídka „Vánoční stromek a svatba“ (Елка и свадьба) byla poprvé publikována v září roku 1848 v časopise Vlastenecké zápisky.¹³⁰ Toto dílko mělo rovněž patřit do zamýšleného cyklu povídek „Ze zápisů neznámého“. Tato povídka je ostrou kritikou namířenou proti kupčení, konkrétně v situaci, kdy se oběťmi sociální nerovnosti, peněžního myšlení a kupčení stávají děti.

Hlavní postavou povídky je Julian Mastakovič, který se již dříve objevil v Dostojevského povídce Slabé srdce coby představený Vasji Šumkova. Zatímco v předešlé povídce se zdál být „dobrodincem“ ubohého Vasji, v povídce této mu Dostojevskij strhává masku důstojného a spořádaného člověka a z Juliana Mastakoviče se stává smyslný dravec, který zatouží po svatbě s drobnou dívenkou, o níž se proslýchá, že věnem dostane několik set tisíc rublů. Julian Mastakovič je sám dosti bohatý, leč o to více je chamtivý. Začne tedy spřádat své sítě, vetře se do přízně rodičům budoucí nevěsty, trpělivě čeká

¹³⁰ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 1.*, Moskva 1956, 680.

pět let, než dívka bude šestnáct let a pak se s ní ožení.

II.3.8 Bílé noci

„Bílé noci“ (Белые ночи) poprvé vyšly v roce 1848 v prosincovém vydání *Vlasteneckých zápisků*.¹³¹ V této sentimentální povídce se opět projevil vliv idejí utopického socialismu, o kterých se vedly bouřlivé diskuse i ve výše zmíněném kroužku petraševců. Celá tato povídka je oděna do hávu nejlyričtějšího romantického milostného příběhu, jaký kdy Dostojevskij vytvořil.

Hlavním hrdinou příběhu je jeho vypravěč, šestadvacetiletý snílek, který jen málo žije skutečným životem. Podle charakteristiky samotného vypravěče není snílek člověk, nýbrž „to je jakási bytost středního rodu. Usadí se většinou v nějakém nepřístupném koutě, jako by se tam chtěl skrývat před denním světlem, a když zaleze do svého ústraní, přilne k němu jako slimák, neboť se v tom převelice podobá onomu zajímavému živočichovi, který je zároveň živočichem i obydlím a říká se mu želva.“¹³² Vypravěč byl tedy samotář, který celý svůj život prožil velmi osaměle – mezi jeho nejlepší známé patří domy a tváře kolemjdoucích, které na svých procházkách potkává. Sám se vyřadil z lidských vztahů i ze společnosti a své představy živí fantastickými obrazy, které načerpal z četby romantické literatury.

Děj povídky se odehrává během čtyř po sobě jdoucích nocí a rána dne pátého. Během těchto čtyř nocí se náš vypravěč setkává s mladičkou dívkou, sedmnáctiletou Nastěnkou. Podobně jako vypravěč vyrůstala i Nastěnka

¹³¹ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 2.*, Moskva 1956, 643.

¹³² Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Bílé noci. Nětočka Nězvanovová*, Praha 1978, 25.

v naprosté izolaci, neboť ji vychovávala její slepá babička, která jí nikam nepouštěla. Vytržením ze všednosti jí bylo jen několik návštěv opery, kam jí i s babičkou pozval jejich bývalý nájemník. Nastěnka se do tohoto nájemníka zamilovala a po tyto noci jej očekává, aby se s ní, jak slíbil, oženil. Protože její nápadník několik nocí nepřichází, ba ani jí neodpovídá na dopisy, ztrácí Nastěnka naději a vypravěč, který se do ní zamiloval, jí vyznává lásku. Vše se schyluje ke sňatku obou osamělých snílků, avšak nakonec se Nastěnčin milý s velkým zpožděním dostaví na místo schůzky a vypravěči pátého dne ráno dorazí dopis, ve kterém mu Nastěnka oznamuje své zasnoubení.

Celá povídka je naplněna jak křehkou krásou letní severské přírody, tak něhou nesobeckých mladých srdcí, která milují až do sebeobětování. Postava mladého snílka, jenž touží po bratrství lidí, je silně autobiografická. Zdá se dokonce jako by Nastěnčinými ústy hovořil sám autor, když se tato smutně ptá: „Poslyšte, proč se my všichni neumíme chovat jako bratr k bratru? Proč i ten nejlepší člověk jako by stále něco před druhým skrýval, jako by něco zamlčoval? ... Ale každý se tváří jako by byl nevlídnější, než opravdu je...“¹³³

Přes všechnu romantickou zasněnost a sentiment vyjadřuje povídka autorovu utopickou vizi lepšího života. Jako by sám Dostojevskij říkal: Oč by byl tento život krásnější, kdyby všichni lidé byli stejně dobří, lidštití a laskaví, jako moji hrdinové! Stačí jen chtít... Neboť poměry nedělají člověka, nýbrž člověk dělá poměry. Vždyt život vypravěče - snílka nebyl zmařen jeho sociální bídou.

Již v této rané tvorbě je latentně obsaženo mnoho z toho, co dostane konkrétní podobu v Dostojevského

¹³³ *Ibid.*, 53.

nejzralejších románech. Narozdíl od Bělinského a naturální školy, kteří příčinu všeho zla v člověku spatřují ve vlivu společensko-dobových podmínek, je Dostojevskému tento determinismus cizí. Podle něho totiž nemají dobro a zlo původ ve společenských vztazích lidí, nýbrž jsou apriorně obsaženy na dně každé lidské duše. V hlubině každého z nás se tedy ukrývá anděl i ďábel, kat i jeho oběť.

II.4 Nětočka Nězvanovová

Novela „Nětočka Nězvanovová“ (Нето́чка Незванова) byla poprvé otištěna pod názvem „Nětočka Nězvanovová. Historie jedné ženy“ (Нето́чка Незванова. Исто́рия одной женщины) v časopise Vlastenecké zápisky v roce 1849 (v číslech za leden-únor a květen).¹³⁴ V tomto díle, jež je psáno ve formě zápisků hrdinky, ve kterých se odráží její duchovní vývoj, autor navazoval svým pojetím sociální tematiky na Chudé lidi i Bílé noci, soustředěn však byl na jednu centrální postavu. Kromě hlavní hrdinky je tu zobrazen i osud jejího otčima, neúspěšného hudebníka Jefimova.

Příběh samotný je rozdělen do dvou úzce spojených částí: na příběh Nětoččina otčima a na dětské vnímání a pochopení světa ze strany Nětočky samotné.

Jefimov, hlavní aktér první části, býval špatným klarinetistou v orchestru jednoho statkáře. U jednoho Itala, bývalého kapelníka, se však naučil díky svému talentu výborně hrát na housle. Statkář jej s dojetím propouští a dokonce mu dává 300 rublů, aby jel do Petrohradu a naučil se na housle pořádně hrát. Tento ale peníze propije, svůj talent ničí v malých divadelních

¹³⁴ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij. Tom 2.*, Moskva 1956, 646.

orchestrech a do Petrohradu se dostává až po šesti letech, během nichž už nikdy nehrál tak dobře a s takovým zanícením, jako tenkrát statkářovi. V Petrohradu se seznámil s mladým průměrným houslistou B., který se stal jeho životním přítelem. Ač neměl tolik nadání jako Jefimov, přec díky své pevné vůli a houževnatosti se vypracoval na jednoho z předních houslistů ve městě.

Jefimov místo pilného cvičení se stal domýšlivým lenochem se sklony k alkoholismu. Na housle dlouho ani nesáhne, zato okouzlí Nětoččinu matku, která se za něj provdá. Ač jej tato žena až do své smrti milovala, přec takový život s příživnickým alkoholikem, kterého musela živit se zákonitě odrazil na jejím zdraví. „Věčně churavěla, věčně se trápila, žila v ustavičných mukách a kromě tohoto hoře nesla na svých bedrech starost o obživu rodiny. Začala vyvařovat pro cizí strávníky, ale muž jí bral potajmu peníze, a tak byla nucena často posílat svým strávníkům místo oběda prázdné nádobí.“¹³⁵

Ve druhém dějství novely je již hlavní hrdinkou sama Nětočka, která více než ve skutečném životě žije ve svých snech. Svou milující a starostlivou mámu bere jako nepřítele svého milovaného tatínka, jehož se nejprve trochu bojí. Pak však její strach mizí a Nětočka krade mámě peníze, za které chodí její otčím pít. Dosti výmluvná je následující pasáž:

„Jednou mě maminka poslala nakoupit a já jsem opatrně nesla domů drobnou stříbrnou minci, kterou jsem dostala nazpátek. Když jsem vcházela na schody, srazila jsem se s otcem, jenž vycházel ven. Zasmála jsem se na něj, neboť jsem nedokázala potlačit své city, kdykoli jsem ho viděla, a jak se ke mně nakláněl, aby mě políbil, zahlédl v mé dlani stříbrný peníz... Zapomněla jsem

¹³⁵ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Nětočka Nězvanovová*, Praha 2000, 24.

podotknout, že jsem se naučila číst z výrazu jeho tváře a na první pohled jsem uhodla téměř každé jeho přání. Když byl smutný, pukalo mi srdce steskem. Nejčastěji a nejvíce tesknil, když byl úplně bez peněz a nemohl si dopřát ani kapku alkoholu, na nějž si zvykl. Ale ve chvíli, kdy jsem ho potkala na schodech, zdálo se mi, že se v něm odehrává něco zvláštního. Pohled jeho zkalených očí tékal z místa na místo; zpočátku si mě nevšiml, ale když uviděl v mé dlani lesknoucí se peníz, zrudl a zas zbledl, užuž vztahoval ruku, aby mi peníz sebral, vzápětí však ucukl. Zřejmě se v něm odehrával prudký boj. Nakonec jako by zvítězil sám nad sebou. Nařídil mi, abych šla nahoru, sestoupil o několik schodů, ale náhle se zastavil a chvatně na mě zavolal:

Vypadal velmi rozpačitě.

„Poslechni, Nětočko,“ řekl mi, „dej mi ty peníze, já ti je vrátím. Co? Dáš je tatínkovi, vid’? Jsi přece hodná holčička, co?“

Jako bych to byla tušila. Hned mě však napadlo, jak se maminka rozzlobí, a protože jsem byla plachá a navíc se instinktivně styděla za sebe a za otce, nijak jsem nespěchala dát mu peníze. Okamžitě si toho povšiml a honem řekl:

„Ne, nepotřebuju, nepotřebuju!“

„Ne, ne, tati, jen si je vem. Řeknu, že jsem o ně přišla, že mi je sebraly děti ze sousedství.“

... Maminka byla nejdřív opravdu bez sebe hněvem, protože jsem byli hrozně chudí, rozkřičela se na mě, ale najednou se zarazila přestala mě hubovat. Prohodila jenom, že jsem nešika a lajdák a že ji nejspíš nemám moc ráda, když tak špatně opatruju její majetek. Tato poznámka mě zarmoutila víc, než kdybych dostala výprask.¹³⁶

¹³⁶ *Ibid.*, 42 - 44.

Nětoččina rodina byla vskutku velmi chudá, což bylo ještě umocněno alkoholismem otčíma. Je pochopitelné, že tomu odpovídalo i jejich obydlí. Sama Nětočka popisuje, že bydleli „ve velké, dusné a špinavé světnici s nízkým stropem. Stěny byly vymalovány špinavě šedou barvou, v rohu stála obrovská ruská pec; okna vedla do ulice, lépe řečeno na střechu protějšího domu a byla široká a úzká jako škvíry. ... žili jsme až pod střechou v pětipatrovém velikánském domě. Veškerý náš nábytek sestával z jakéhosi pozůstatku pohovky potažené voskovaným plátnem, plné prachu a lýčí, z obyčejného bílého stolu, dvou židlí, maminčiny postele, skříňky v koutě, prádelníku, který stával vždycky nakřivo, a potrhané papírové zástěny.“¹³⁷ U Dostojevského se ostatně dosti často setkáváme s promrzlými podkrovními byty nebo naopak temnými a vlhkými byty sklepními. Pro ilustraci připomeňme obydlí „podzemního člověka“, pokoj podobný rakvi Rodiona Raskolnikova, či půdní pokoj starého Smitha v románu „Uražení a ponížení“.

O majetkových poměrech Nětoččiny rodiny dosti výmluvně vypráví i scéna, kdy se matka rozhoduje, má-li poslat Nětočku pro čaj a cukr: „...jednou večer, když nebyl otec doma, chtěla mě matka poslat pro čaj a cukr. Ale pořád si to rozmýšlela, nemohla se rozhodnout a nahlas počítala měďáky - ubohou částku, jíž mohla disponovat. Počítala snad hodinu a pořád se nemohla dopočítat. Ještě k tomu co chvíli, patrně ze žalu, upadala do jakési otupělosti. Jak se pamatuji, pořád cosi při počítání promlouvala, tiše, pomalu, jako by trousila slova bezděčně. Tváře a rty měla bledé, ruce se jí třásly a kývala hlavou jako vždy, když o samotě přemítala.

¹³⁷ *Ibid.*, 28 - 29.

„Ne, není třeba,“ řekla a podívala se na mě, „půjdu si radši lehnout. Co ty, Nětočko, nechceš jít na kutě?“¹³⁸

Na jiném místě ostatně Nětočka vysvětluje, že čaj byl pro ně dosti luxusním zbožím: „Čaj se u nás pil velmi zřídka. Maminka si dovolovala tento přepych jedině tehdy, když se necítila dobře a když měla horečku.“¹³⁹

Období, kdy Nětočka vyrůstala v chudé světnici se svými rodiči, záhy skončilo smrtí obou rodičů. Její otčím nevydržel drtivou tíhu skutečnosti, kdy poznal podle hry cizího virtuóza, že vskutku nemá talent. Matka zas podlehla dlouhému trápení, které její chatrné zdraví nebylo s to vydržet. Výchovy osiřelé Nětočky se ujímá kníže Ch.

Přecitlivělá a nemocná Nětočka se tak dostává do bohatého domu knížete Ch., kde je společně vychovávána s jeho podobně starou dcerou Káťou. Ve světle přepychového domu vyvstává jasněji kontrast vůči nuzné světničce, v níž hrdinka vyprávění vyrůstala, a sociální nerovnost mezi komteskou Káťou a sirotkem Nětočkou je zvýrazněna ještě více v následujícím dialogu, kde se Káťa s patrným údivem vyptává Nětočky na její někdejší poměry, v nichž vyrůstala:

„Proč u nás žijete?“ zeptala se (Káťa - pozn. S.O.) po krátkém odmlčení.

Udiveně jsem na ni pohlédla a jako by mě píchlo u srdce.

„Protože jsem sirotek,“ odpověděla jsem, když jsem zas nabyla odvahy.

„Měla jste tatínka a maminku?“

„Ano.“

„A neměli vás snad rádi?“

¹³⁸ *Ibid.*, 35.

¹³⁹ *Ibid.*, 53.

„Ale ano... měli," odpovídala jsem s přemáháním.
„Byli chudí?"
„Ano."
„Hodně chudí?"
„Ano."
„Nic vás neučili?"
„Učili mě číst."
„Měla jste hračky?"
„Ne."
„A dorty?"
„Ne."
„Kolik jste měli pokojů?"
„Jeden."
„Jeden pokoj?"
„Jeden."
„A služebnictvo jste měli?"
„Ne, neměli."
„A kdo vám sloužil?"
„Sama jsem chodila nakupovat."¹⁴⁰

Po prvotním ambivalentním vztahu, který mezi dívkami ze začátku panoval, si obě děvčata sebe navzájem zamilují, což se nelíbí žárlivé Kátině matce, která rozhodne o odjezdu celé rodiny do Moskvy, zatímco Nětočka zůstane u dcery knížete z prvního manželství, Alexandry Michajlovny. S Alexandrou navázala Nětočka velmi záhy krásný vztah, protože s ní byla symbioticky spojena citlivostí, ale i smutkem minulosti, která stála zvláště mezi Alexandrou a jejím manželem, Petrem Alexandrovičem, který žil zdánlivě asketicky jen pro svůj úřednický svět, ale zevnitř byl hlodán dávným tajemstvím své manželky.

Trápení citově nevyrovnané Alexandry vyvrcholilo, když její muž přistihl Nětočku s milostným dopisem, který psal Alexandře na rozloučenou její dávný platonický

¹⁴⁰ *Ibid.*, 89 - 90.

mileneček, jehož dosud milovala a jenž byl původcem jejího trápení, protože jejím manžel tužil nějaké staré podlehnutí milostné vášni a svou manželku systematicky citově vydíral až sama uvěřila tomu, co jí předhazoval a celý zbytek života žila v nesmyslných výčitkách. Petr Alexandrovič obvinil Nětočku na základě několika slov, jež se mu z dopisu podařilo přečíst, že má tajného milence, se kterým udržuje intimní vztah. Pře se přenesla až před Alexandru, která ležela vyčerpaná po předchozím nervovém záchvatu a další hádka ji přivedla na pokraj smrti.

Nětočka až poté, když už nebyly city, jež by se daly ranit, dala dopis Petru Alexandroviči přečíst, aby poznal nejen jaký je hlupák, ale i jaký je tyran, jenž zničil své nejbližší.

Formální provedení tohoto příběhu, tedy události viděné dětskou optikou, ukazuje nejen na Dostojevského hluboké chápání dětské duše, nýbrž i zdůrazňuje chápání nuzného sociálního postavení protagonistky. Pravda, jež je vyjevena ústy dítěte, totiž vyniká vždy jasněji a působivěji.

Závěr

Jak jsme si výše ukázali, pro atmosféru raných prací Dostojevského jsou příznačné charakteristiky jako: vzrušení, stesk a bolest nad nesnesitelnými životními podmínkami „malých lidí“; je v nich cítit tragický nádech bezvýchodnosti, jsou tu obrazy hoře, bídy a osamělosti „malého“ člověka a jeho strach ze života či rozdvojenost osobnosti. V obrazech ničivé síly velkoměsta, které je tomuto světu bídy cizí a nepřátelské, se sváří realistické a humanistické tendence se sociálním pesimismem a zoufalstvím.¹⁴¹ Obraz velkoměsta má i vysoce funkční charakter, neboť jak píše George Steiner, „chudina a štvanci nejsou nikde více „zbaveni přístřeší,“ nežli uprostřed obrovské armády domů.“¹⁴² Proto i témata těchto raných děl Dostojevského se nám představují výrazněji na pozadí anonymního velkoměstského prostředí. Nikolaj Berďajev jde však ještě dál a o této propojenosti lidského osudu s městským prostředím, jež je v díle Dostojevského tak výrazná, píše: „Vše vnější - město a jeho zvláštní atmosféra, pokoje v neutěšeném stavu, hospody s jejich zápachem a špínou, vnější románová fabulace - to vše jsou pouze znaky, symboly vnitřního, duchovního lidského světa, jsou to jen odrazy niterného lidského osudu.“¹⁴³

V popisu městského prostředí byl jedním z učitelů Dostojevského i Gogol se svými Petrohradskými povídkami. Viděli jsme, že v těchto povídkách, které jsou geniálním popisem soudobé skutečnosti, se objevuje postava „malého

¹⁴¹ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 90.

¹⁴² Steiner, George. *Tolstoy or Dostoevsky*, New Haven & London 1996, 196.

¹⁴³ Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. *Dostojevského pojetí světa*, Praha 2000, 28.

člověka". Z celých Petrohradských povídek je cítit jak hluboký soucit s malým člověkem, tak kritika poměrů, v nichž nelze žít. Zdá se, že Gogol nám chce ukázat, že lidský život by mohl být zajímavý, kdyby lidé opravdu žili. Gogol věřil, že pomocí umění lze přetvořit společnost. Jelikož však nahlédl, že jeho moralistní kritika soudobých poměrů s nikým nepohnula, nastává na sklonku jeho života náboženský obrat, přestává tvořit a své předešlé dílo zatracuje. To také zákonitě vyvolalo bouřlivou reakci Bělinského, jenž si Gogolova talentu tolik vážil.

V této práci jsme si ukázali některé sociální momenty v rané tvorbě F. M. Dostojevského. Ve zkoumaných dílech nám autor nabízí ponuré a bolestné příběhy, které, jak sám píše v románu „Uražení a ponížení“ (Униженные и оскорбленные - 1861), „se tak často a nepostižitelně, skoro tajemně dějí pod olověnou petrohradskou oblohou, ve skrytých temných zákoutích obrovského města, uprostřed ztřeštěného životního kvasu, tupého egoismu, rozporných zájmů, chmurné neřesti, tajných zločinů, uprostřed celého toho strašného pekla nesmyslného, nenormálního života...“¹⁴⁴

Nyní si některé tyto charakteristické momenty zkusme shrnout. Především Dostojevského hrdiny tvoří ve většině případů lidé, kteří náleží k oné chudé vrstvě městského obyvatelstva, jež sice nepatří k nevolníkům v pravém slova smyslu, leč přeneseně je za „nevolníky stávajícího systému“ lze pokládat. Jsou jimi převážně bezvýznamní úředníci, kteří svůj beztak omezený rozum mají otupělý bezmyšlenkovitou kancelářskou prací (Makar Děvuškin, pan

¹⁴⁴ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Uražení a ponížení*, Praha 1964, 139 - 140.

Holatkin, pan Procharčín, Polzunkov, Vasja Šumkov, aj.). Dále do této kategorie náleží chudí umělci (otčím Nětočky Nězvanovové Jefimov), či ženy, jež se živí drobnými pracemi na zakázku (Varvara Alexejevna z „Chudých lidí“ či matka Nětočky Nězvanovové). Tito lidé strádají nejen materiálním nedostatkem, ale i strachem ze života a z nároků, jež jsou na ně kladeny. Svou tíživou situaci si více či méně uvědomují.

Toto sebeuvědomění „malého“ nepatrného člověka zakládá Dostojevského pojetí „poníženosti“. „Ponížený“ je zde člověk, který nemůže žít důstojným životem, a jehož ostatní nepokládají často ani za právoplatného člena společnosti. Takovýto člověk žije v bídě, v nedůstojných podmínkách, často v pronajatých koutcích pokojů, které jsou odděleny většinou jen chatrnou zástěnou. Za svou bídu se hluboce stydí a před svým okolím se snaží ukazovat v lepším světle. Už třeba Makar Děvuškin se snažil ze všech sil zakrýt svou bídu před okolním světem, a proto se cítil tak dotčen četbou Gogolova „Pláště“, kde je veškerý „jeho“ život podrobně vylíčen.

Dostojevskij ve svém díle zkoumá východiska, která z tohoto sebeuvědomění plynou. Jedním z východisek je vzdor, „protest proti urážlivé útrpnosti k chudákům.“¹⁴⁵ Tento vzdor je příznačný pro všechny ne ještě zcela pokřivené hrdiny. Tito lidé jsou hrdí a svou lidskou důstojnost ještě sami před sebou úplně nepopřeli. V Makaru Děvuškinovi, jak jsme viděli, probudila toto vědomí vlastní důstojnosti až láska k podobně okolím ponižované Varvaře Dobroselové. Bez její opory by Děvuškin patrně dále žil svým předchozím způsobem života, aniž by se pouštěl do nějakých úvah o sociální nerovnosti

¹⁴⁵ Jermilov, Vladimír Vladimirovič. *F. M. Dostojevskij*, Praha 1957, 12.

při procházce Goročovou ulicí; dále by mlčky snášel ústrky, aniž by si sám uvědomil, že má svou důstojnost, a že je stejným člověkem jako ti ostatní.

Dalším východiskem je situace, kdy „ponížený“ hrdina toto své pokořující postavení psychicky nezvládne a pod tíhou okolností skončí duševní chorobou. To se stalo jak ve „Dvojníku“ panu Holatkinovi, tak Vasjovi Šumkovi z povídky „Slabé srdce“. V tomto případě, jak jsme si ukázali, měl Dostojevský předlohu v Gogolově povídce „Bláznovy zápisky.“

Jiným dopadem poníženosti na chování člověka je situace Osipa Polzunkova, který svádí vnitřní boj o to, jak se má vůči okolním lidem chovat. Zda se tvářit důstojně, či naopak umocnit svou situaci záměrným zlehčováním a tím, že bude společnosti dělat šaška. Tento svůj vnitřní rozpor si však nedovede uspokojivě rozřešit, a tak v jeho případě můžeme hovořit rovněž o jakési „rozdvojenosti“.

Pan Procharčín ve stejnojmenné povídce ukazuje, že vědomí vlastní poníženosti může u člověka vést dokonce k jakési chorobné hamižnosti a lakotě. Pod slupkou asketicky žijícího člověka se v panu Procharčínovi skrýval ustrašený egoista, který celý život nesmyslně strádal. Pak však tenzi neustálých obav nemohl vydržet, onemocněl a umřel. Jeho nastřádané jmění, které bylo výsledkem celoživotního odříkání, ovšem nepřineslo užitek ani jemu, ani nikomu jinému.

Alkohol je dalším prostředkem, kterým se ponížený člověk snaží na své nuzné postavení zapomenout. Jak známo, alkohol může na chvíli vytvářet jakousi iluzi štěstí a zapomnění. V případě Makara Děvuškina se ještě jedná spíše o jakési nechtěné výstřelky, nicméně scénář, jak alkoholu plně propadnout se již v jeho příběhu

rýsuje. Jiná situace je u Jemeljana Iljiče, někdejšího Děvuškinova kolegy z úřadu. Tento již naplno ztratil úctu k sobě samotnému, podlehl popírání svých dobrých vlastností a své důstojnosti, což byl počátek jeho konce. Z pozdějších děl nelze nezapomenout příběh někdejšího titulárního rady Marmeladova, který ve „Zločinu a trestu“ (Преступление и наказание - 1866) vysvětluje svou slabost pro silné nápoje Raskolnikovi výstižnými slovy: „Chudoba není neřest, o tom není sporu. Já vím, že ani pití není ctnost, to je nasnadě. Ale bída, velevážený pane, bída je, prosím, neřest. Jsa chud, stále ještě netratíte ušlechtilost svých přirozených citů, kdežto v bídě vždycky a každý. Za bídu dokonce nevyhánějí z lidské společnosti holí, ale vymetají koštětem, aby vás co nejvíce ponížili; a docela správně! Protože maje bídu, jsem první ochoten sám sebe urážet! Proto si rád přihnu!“¹⁴⁶

Jiná situace nastává u ponížených žen. Jejich slabost a pasivnost je do velké míry podmíněna sociálně. V rodičovském domě se buď musí podrobit patriarchálnímu absolutismu, nebo nemají žádné vzdělání. Tak i onak jim stávající společenský řád neumožňuje být samostatnými.¹⁴⁷ Důležitá je pro ně jejich panenská čest, kterou jim kdejaký neupřímně smýšlející záletník může snadno pošpinit. V Chudých lidech je cosi takového naznačeno u Varvary Alexejevny, která je nakonec nucena se provdat za statkáře Bykova, o němž předem ví, že u něj žádného štěstí nenajde. V „Uražených a ponížených“ pošpinil šlechtický synek Aljoša Valkovský čest prosté dívky Nataše Ichmeňovové, která se kvůli němu vzdala všeho co měla, tedy i rodičů a domova.

¹⁴⁶ Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Zločin a trest*, Praha 1977, 15.

¹⁴⁷ Masaryk, Tomáš Garrigue. *Rusko a Evropa III*, Praha 1996, 89.

Dalším významným motivem vydělení se ze společnosti, který je v rané tvorbě Dostojevského nejednou rozebírán, je „snílkovství.“ „Snílci“ jsou totiž cele odtrženi od okolní reality a uzavírají se do svých fantastických světů myšlenek. Ukázkovými případy z výše probíraných děl jsou Ordynov z povídky „Bytná“ a oba hlavní protagonisté „Bílých nocí.“ Za „snílka“ lze ovšem považovat i otčíma Nětočky Nězvanovové Jefimova, který si vysnil svou kariéru houslisty, avšak konflikt tohoto snu s realitou končí životním ztroskotáním. „Snílkem“ je nakonec i pan Holatkin, hrdina „Dvojníka“, který si vysnil plán proniknutí do vyšších vrstev společnosti, který se mu však v reálném životě nemohl zdařit, a tak končí schizofrenií.¹⁴⁸ Toto „snílkovské“ uzavření se do sebe tvoří i jádro budoucí tragédie „podzemního člověka“. „Snílek“ si však narozdíl od „podzemního člověka“ sám sebe ještě plně neuvědomil a nevytvořil si ještě svou filosofii podzemí, pročež zůstává vůči okolní skutečnosti bezmocným.¹⁴⁹

V umělecké tvorbě Dostojevského ze čtyřicátých let devatenáctého století je už ovšem patrný i svár mezi sociální problematikou a únikem do psychopatologické oblasti. I když závěry a řešení vyznívají v těchto dílech tragicky, neboť lidé hynou či končí v blázinci, tak na druhou stranu v nich uzrává protest proti svévoli a násilí mocných tohoto světa.

Chceme-li tedy plně pochopit a ocenit jak umělecký, tak myslitelský přínos Dostojevského pro ruskou i světovou literaturu, musíme kromě jeho vrcholných

¹⁴⁸ Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 55 - 56.

¹⁴⁹ Bém, A. L. *Tajemství osobnosti Dostojevského*, Praha (rok vydání neuveden), 48.

„velkých románů“ studovat i tato díla z počátků jeho tvorby. František Kautman ve své knize „Dostojevskij - věčný problém člověka“ rovněž tvrdí, že „zralejší díla Dostojevského v podstatě prohlubují, upřesňují, rozvíjejí to, co v méně dokonalé podobě vyjádřila díla raná.“¹⁵⁰ Mnoho postav a problémů, jež budou stěžejními v „existenciálním“ období romanopiscovy tvorby, je totiž anticipováno již v těchto prvních dílech. Již Makar Děvuškin či pan Holatkin stojí u zrodu „podzemního člověka“ a motivu dvojnictví, kterým je celé dílo Dostojevského prostoupeno. Jak Děvuškin, tak Holatkin jsou totiž lidé skromní i hrdí, pokorní i vyzývaví, mimo to jsou i lidmi ambiciózními, kteří se však obávají výsměchu ze strany. Za jejich křečovitými slovy, v nichž je zřetelné stálé stydlivé ohlédání na potencionálního „druhého,“ je patrná potlačovaná výzva.¹⁵¹ Již tyto postavy z rané tvorby Dostojevského jsou neukončené, neohraničené a neuchopitelné a lze na nich nahlédnout autorovo pojetí iracionality lidského ducha.

V „Zápiscích z podzemí,“ ve kterých vrcholí ideový přerod Dostojevského, je již naplno vyjádřeno autorovo iracionální pojetí svobody, přičemž osobnost zde vystupuje ze světa pouhé empirie do světa metafyziky.

Na druhou stranu o tom, že se ani zralý Dostojevský ve svém díle nevzdálil sociálním problémům, stesku a soucitné bolesti nad utrpením těch nejbědnějších a nejbezbrannějších, svědčí mnoho míst v jeho vrcholných dílech. Pro příklad vzpomeňme alespoň na rodinu Marmeladových ve „Zločinu a trestu,“ na nešťastnou Mary v románu „Idiot“ (Идиот - 1868), či na příběh malého

¹⁵⁰ Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 6.

¹⁵¹ Zahrádka, Miroslav. *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur*, Olomouc 2005, 139.

Iljušečky a potažmo celé rodiny Sněgirjových z „Bratrů Karamazových“ (Братья Карамазовы). V těchto vrcholných dílech je však již patrný hlubší ponor do lidského nitra, do zkoumání pramenů dobra a zla v člověku, pramenů lásky a nenávisti, původu konstruktivních a destruktivních složek v člověku. Důraz je zde tedy kladen na poznání řídicích zákonů lidské psychiky. Tato „experimentální antropologie“ je pro Dostojevského základním kamenem k nějakému zásadnímu řešení sociální otázky lidstva a nápravě lidské společnosti.¹⁵²

Vezmeme-li si dílo Dostojevského jako celek, tak jej nahlédneme jako dílo hluboce lidské. Není tomu tak jen pro jeho lásku a soucit ke všem trpícím, ale jednoduše proto, že autor v celém svém díle lidsky uvažuje, myslí a cítí, lidsky se i mýlí, ale především lidsky hledá. Lze tedy říci, že Dostojevskij, který byl vždy přesvědčen o neopakovatelné a jedinečné ceně lidské bytosti, tak celý život bojoval o vytvoření humánní a spravedlivé společnosti.¹⁵³ Je ovšem nabíledni, že společnost a prostředí, ve kterém žijeme, nebude změněno, dokud se nezměníme sami, my, jednotlivci, kteří toužíme po lepší budoucnosti člověka a lidstva.

¹⁵² Kautman, František. *Dostojevskij - věčný problém člověka*, Praha 1992, 21.

¹⁵³ *Ibid.*, 250 - 254.

Seznam použité literatury

- Bělinskij, Vissarion Grigorjevič, *Stati a recenze 1834 - 1840*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- Bělinskij, Vissarion Grigorjevič, *Vybrané stati*. Praha: Svoboda, 1950.
- Bém, A. L., *Tajemství osobnosti Dostojevského*. Praha: Nakladatelství J. Otto, rok vydání neuveden.
- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič, *Dostojevského pojetí světa*. Praha: OIKOUMENH, 2000.
- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič, *Ruská idea*. Praha: OIKOUMENH, 2003.
- Bursov, Boris, *Dostojevskij a jeho svět*. Praha: Odeon, 1978.
- Černyševskij, Nikolaj Gavrilovič, *Vybrané filosofické spisy I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1953.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Bílé noci. Nětočka Něžvanovová*. Praha: Odeon, 1978.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Bratři Karamazovi*. Praha: Odeon, 1980.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Dopisy*. Praha: Odeon, 1966.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Denník spisovatele I*. Praha: Odeon, 1977.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Denník spisovatele II*. Praha: Odeon, 1977.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Dvojník a jiné prózy*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Neobyčejné příhody*. Praha: Odeon, 1986.

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Nětočka Nězvanovová*. Praha: Academia, 2000.

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Petrohradská kronika. Literární sny*. Praha: Odeon, 1985.

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič. *Sobranije sočiněnij v 10 tomach*, Moskva 1956 - 1958.

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Uražení a ponížení*. Praha: Svět sovětů, 1964.

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, *Zločin a trest*. Praha: Lidové nakladatelství, 1977.

F. M. Dostojevskij ve vzpomínkách vrstevníků, dopisech a poznámkách. Sestavil Č. Větrinskij. Praha: Kvasnička & Hampl, 1924.

Fourier, Charles, *Výbor z díla*. Praha: Orbis, 1950.

Gogol a naše doba. Ed. Vladimír Kostřica, Olomouc: Univerzita Palackého, 1984.

Gogol, Nikolaj Vasiljevič, *Petrohradské povídky*. Praha: Lidové nakladatelství, 1984.

Gogol, Nikolaj Vasiljevič, *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953.

Honzík, Jiří, *Dvě století ruské literatury*. Praha: Torst, 2000.

Jermilov, Vladimír Vladimirovič, *N. V. Gogol*. Praha: Československý spisovatel, 1953.

Jermilov, Vladimír Vladimirovič, *F. M. Dostojevskij*. Praha: Československý spisovatel, 1957.

Kautman, František, *Dostojevskij - věčný problém člověka*. Praha: Rozmluvy, 1992.

Kirpičnikov, Alexander Ivanovič, *Dostojevskij a Pisemskij*. Prostějov: J. F. Buček, 1918.

Krejčí, Emil, *Saint-Simon*. Praha: Orbis, 1949.

Legenda o velikém hříšníkovi. Život Dostojevského. Sestavil Ladislav Zadražil, Praha: Lidové nakladatelství, 1972.

- Masaryk, Tomáš Garrigue, *Rusko a Evropa I.* Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1995.
- Masaryk, Tomáš Garrigue, *Rusko a Evropa III.* Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.
- Parolek, Radegast, F. M. *Dostojevskij.* Praha: Orbis, 1963.
- Parolek, Radegast; Honzík, Jiří, *Ruská klasická literatura.* Praha: Svoboda, 1977.
- Pešková, Jaroslava, *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století.* Praha: Svobodné slovo, 1965.
- Puškin, Alexander Sergejevič, *Povídky.* Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955.
- Suarés, křestní jméno neuvedeno, *Dostojevský.* Praha: Nakladatel Fr. Borový, 1920.
- Steiner, George, *Tolstoy or Dostoevsky.* New Haven & London: Yale university press, 1996.
- Šklovskij, Viktor, *Poznámky o próze ruských klasiků.* Praha: Československý spisovatel, 1958.
- Šklovskij, Viktor, *Próza /úvahy a rozbory/.* Praha: Odeon, 1978.
- Švankmajer, Milan; Veber, Václav; Sládek, Zdeněk; Moulis, Vladislav, *Dějiny Ruska.* Praha: Lidové noviny, 1995.
- Záhadný Gogol.* Sestavil Ladislav Zadražil, Praha: Odeon, 1973.
- Zahrádka, Miroslav, *Ruská literatura XIX. století v kontextu evropských literatur (Osobnosti a dialog literatur).* Olomouc: Periplum, 2005.